

A
VESZPRÉMVÖLGYI OKLEVÉL
GÖRÖG SZÖVEGE

IRTA

CZEBE GYULA

FELOLVASTATOTT 1915 JÚNIUS 7-IKÉN

Kiadva a Rökk Szilárd alaphól

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1916

TARTALOMJEGYZÉK.

	Oldal
Bevezetés	5
I. Az oklevél külső feldolgozása	15
1. A görög szöveg új kiadása és magyar fordítása. Függelékben: a latin renovatio	15
2. Palaeographiai sajátosságok	19
3. Nyelvi sajátosságok	26
a) Hangtaniak	27
b) Alaktaniak	34
c) Lexikologiaiak	37
d) Mondattani és stilisztikai, általában phraseologiai részek	48
4. Diplomatikai sajátosságok	67
II. Értéke és hitelessége megállapítása	72
1. Döntő mozzanatok a görög szövegben	73
2. Egy külön útmutató a latin oklevélben	93
3. Nyomok az oklevél külsején	100
4. Az oklevél 1109-ben s tanúskodásai 1109 utánra és előtte	103

BEVEZETÉS.

A veszprémvölgyi adománylevelét két példányáról exact megállapítások csak 1892 óta hangzanak el, a mióta *Fejérpataky László* akadémiai értekezésében azon ténnyel kapcsolatban, hogy a múzeumi példány latinja sokkal hívebben követi az eredeti görögöt az országos levéltáriénál,¹⁾ rámutatott a pecsételen M-nek, mint a másiknál régebbi, azt mindenesetre megelőző példánynak az értékére.²⁾ Az idők jele, hogy Fejérpataky után fölváltva historicus és philologus részről történnek hozzászólások. Az ő inspiratójára *Gyomlay Gyula* vette kezébe az M görögjének az ügyét s a régi irodalom tévelygése után, végre 1901-ben, hasonlóan akadémiai értekezésében, helyes útra és irányba terelte a kutatást.³⁾ Jelentékenyen előbbre vitte a kérdést először is azzal, hogy az O alapján addig járatos kiadások után⁴⁾ az M betűszerinti hív másolatában igen jól

¹⁾ Én e két oklevelet M és O betűvel jelzem mindvégig, örzőhelyeik kezdőbetűivel.

²⁾ Kálmán király oklevelei. Budapest, Magy. tud. akad., 1892. Értekezések a történettudományok köréből. XV. kötet. 5. szám. 31 sklk.

³⁾ Szent István veszprémvölgyi donatiójának görög szövegéről. Szövegkritikai tanulmány. Budapest, Magy. tud. akad., 1901. Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XVII. kötet. 8. szám.

⁴⁾ *G. Pray*, Vita S. Elisabethae viduae . . . Tyrnaviae, 1770, 221—222. l. j. (töredékesen). *G. A. Szerdahelyi*, Diploma Graecum S. Stephani regis monialibus coenobii Vesprimiensis B. M. V. datum a Colomanno rege renovatum. Budae, 1804, 30—33. lk. (egész terjedelemben, editio princeps). *Horeát István*, Tudom. Gyűjt. 1834. I., 93—95. lk. (94. l.: »Szerdahelyi olvasása«). *Wenzel*, Árpádkori új okmánytár I. 347—348. lk. *Tálffy I.*, Gyakorlati ó- és újjörög nyelvtan. Buda, 1848, 187—189. lk. *Horeát Árpád*, Diplomatikai irástan alapvonalai. Budapest, 1883, 108—113. lk. *Décsi L.*, Szilágyi S., Magyar nemzet története.

érthető szöveget adott, azután, az M és O összevetése alapján, azzal a kimutatással, hogy az M-nek a görög szövege is hasonlíthatatlanul jobb az O-énál s mi több: az O görögje egyenesen az M-é után készült gyarló, sőt — sok szól mellett — rosszhiszemű, egyenesen csaló szándékkal létrejött másolat. A következő lépés ismét historicus részről történt. *Hóman Bálint* 1911-ben bocsátott közre egy cikket¹⁾ azzal az igen erős érvekkel támogatott tétellel, hogy az O teljes egészében a XIII. század vége felé, 1290 és 1295 között keletkezett rosszhiszemű hamisítvány, a melynek latin részében az eredetét mértéktelenül kibővítették s miután a valóságos creditiról, az M-ről, a pecsétet is áthelyezték rá, attól kezdve az igazi eredetiként szerepeltették egykori birtokosai is s szerepelt egyáltalán az irodalomban is.²⁾

E munkák eredménye az, hogy az O a kutatás területéről végleg kiküszöbölődött s a veszprémvölgyi oklevél eredetijének ma egyesegyedül az M-et tartják. A latin szöveg rajta Kálmán király kétségtelen hitelű, 1109-ből származó megújító oklevele, az élén álló görög pedig, úgy látszik, Szt. István adománylevelének átírása: ez a tudomány mai nézete felőle.

Az oklevélpár váltakozó elsőségi szerepét nyomon kísérte minden tiszteletnyilvánítás mellett is a hitelessége felőli ké-

II, 1896, 242. l. (mellékleten) s *Karácsonyi János*, Szent István király oklevelei és a Szilveszter-bulla. Budapest, 1891, 26—27. lk. (Mínd Szerdahelyit követi.)

¹⁾ A veszprémvölgyi 1109. évi oklevél hitelessége. Turul 29, 1911, 123—134. és 167—174. lk.

²⁾ E három, az M és O közti viszonyról vagy épen a görögről a legelenőbb elvi tisztázásokat hozott standard-mű mellett egyenrangú hely illeti meg *Karácsonyi János* könyveit, további részletekre vonatkozó ötleteiért s útmutatásaiért. Azért, bár beható méltatás és fejtegetés tárgyai később lesznek, álljanak itt egy jegyzékben, a legkitünőbb előmunkálatok között. Id. műve 1892 elé esik, így osztja a régi irodalom sorsát, de már ebben is értékes esirák rejlenek. »Pótlások a hamis, hibáskeltő és keletzetlen oklevelek jegyzékéhez» cz. közleménye (Történelmi Társ. Új folyam. 9, 1908, 26—27. lk.) előfűtárja volt Hóman eredményeinek. Közbeeső könyve, »Szt. István király élete«, Budapest, 1904, az oklevélről s a veszprémi monostorról a legsajátosabb, eredeti beállítású gondolatokat hozta.

tely. Ez a sors korán elérte az O-t.¹⁾ Igen kis mértékben, de azért tényleg végre az M-et is. Görög szövege egy részletéről, a 11. sor καὶ ἔτερα πλείονα szavairól, maga Gyomlay nyilatkozott kétkedéssel, hogy vajjon benne voltak-e az eredeti oklevélben.²⁾ Egy más helyéről, az 1. sor κραλ πάσης Ούγγριας szavairól pedig Melich János táplálta ugyanezen kétséget.³⁾ Végül Karácsonyi Jánostól való ez az egészre szóló szkeptikus megjegyzés: »... ha az 1109-iki másolat hű«; ⁴⁾ a mihez

¹⁾ Hitelességi polemiát folytatott már Horvát István a Tudom. Gyűjtemény 1834.-i évf. I. kötetének 98. sk. lapjain Engel J. Keresztélynek Szerdahelyi könyvéről az Allgemeine Literaturzeitung 1805 aug. 19.-i 221. sz.-ban (351. l.) közreadott bírálatával s itt nyilvánított azon nézetével szemben, hogy az oklevél II. Endre korabeli hamisítvány. Leszámítva a christianissimus rex s a nonae körüli valóban tárgyaltan lappaliákat (az utóbbiról részletesen szól Gyomlay i. m. 36—38. lk.), összes többi szempontjaik rendkívül figyelemreméltók, azért álljanak itt. Engel kikapcsolta a maga részéről, minthogy nem ért hozzá, csak épen említi, mint sejtése szerint jelentőségeset, a görög írás módját. Az orthographiában gyanús neki a Βασπρίμ Μπασπρίμ helyett. Kifogásolja a latin szövegezésében, hogy nem a király első személyben beszél magáról; kifogásolja a protocollum tökéletlenségét, hogy t. i. nincs megnevezve az a notarius vagy kancellár, a ki írta az oklevelet. Gyanús neki külső kiállításában a pecséttartó szalag s a pecsét, — » végül ő tőle való az első kritikai kifogás a latin oklevél e rejtélyes kifejezésén: *velus... privilegium iuxta linguam auctoris monasterii graece scriptum.* Horvát buzgalkodásában nincs semmi meggyőző s ma is értékes; a görög írás XI. század elejiségének bizonyítása pl. tárgyaltan a modern eredmények után; Engel kétségei is, pl. a protocollaris mozzanatok körül, meghaladtak. Az ő szempontjai közül azonban három termékeny lesz az M vizsgálatában is, ezért nevének tisztelet jár. Ezek: a görög betűvetés, az orthographia s az idézett rejtélyes értelmű latin mondat. Mindez különösen értékes egy másik egykorú kritika mellett. A Zeitschrift von und für Ungarn 6, 1804, 113—115. lk. L. S. jelzés (talán a kiadó, Ludwig von Schedius jegye) alatt dilettans elismeréssel adózik a tudós Szerdahelyinek és segítőinek.

²⁾ I. m. 21. l.

³⁾ Magyar Könyvszemle, Új folyam, 12, 1904, 115—116. lk. Nyomán parázs vita támadt Szt. István czíméről, a melyben Melich Nyelvtudom. Közlem. 35, 1905, 124. l.-on kívül részt vettek Safflay Milán, Turul 24, 1906, 46. l. és 25, 1907, 87. l., aztán Nagy Géza, Turul 24, 1906, 112. sklk. s Erdélyi László, Magy. Könyvszemle fűnt id. köt., 243. sklk. és (dőntő cikkével) Turul 25, 1907, 150. l.

⁴⁾ Szt. István kir. élete 40. l.

természetesen hozzá kell fűznöm, hogy ugyancsak ő a latin egy pontján, a 18. sor birhedt helyén, föltehetőnek gondolta legalább is a tökéletlen hagyományozást.¹⁾

Meg vagyok győződve, hogy előbb vagy utóbb historicusaink is szükségét érezték volna, hogy e szempontból az egész oklevélre kiterjedően — ideértve a latin és görög közötti viszonyt is — rendszeres vizsgálatok induljanak meg. A sor azonban, úgy látszik, most ismét a philologusokon van s ezúttal nekem jut a szerencse, hogy ily irányban tett vizsgálatokról számot adjak. Itt következő dolgozatomban egy tisztára középgörög philologiai érdekből kiindult, de idők folyamán kibővült, a fönt kíváncsalként jelzett fokot elért kutatás eredményeit terjesztem illetékes szakköreink elé. Ez a dolgozat az előzők munkásságával jelzett eddigi kutatási irány következetes lépéseként az *M-en lévő görög oklevél egésze megtámadhatóságának* a gondolatát hozza, ilyen terjedelemben először, szóba.

Philologiai érdekről szólottam mint kiindulópontomról. Ezzel egyszersemind megmondottam azt is, hogy munkára ösztönzöm Gyomlay értekezése volt. Hadd adjam elő közelebbi indítékaim s hadd vázoljam nagy vonásokban a munka igényeit s törekvéseit. Ismételhetem: Gyomlaynak kétségtelenül érdeme az, hogy a vigasztalan régi irodalomtól egyszer s mindenkorra megszabadította a további kutatást. Azzal, hogy végre egyszer napvilágra adta az eredetibb szöveget, az *M-et* s az *O-énak* értéktelen, amazon alapuló másolat voltát kimutatta, nemcsak eleget, hanem igen sokat is tett: másfél század mulasztását hozta elsőnek helyre.²⁾ Azzal pedig, hogy

¹⁾ A mondatot így képzeli eredeti formájában: iuxta linguam auctoris <privilegii> monasterii graece scriptum. (Az imént id. b.)

²⁾ Csupán azt tartom sajnálatosnak, hogy sok mindenne kiterjedő figyelmét a régi irodalomban oly dicséretes kivételt képező két, nagy kúrnkra kéziratban rekedt átírat, a *Hovenessi-* és *Kaprinai-léle* elkerülte. Különösen sajnálatos ez azért, mert biztos nyomok vezettek hozzájuk általa is regisztrált helyeken. Szerdahelyi i. m. 26. l. félreérthetetlenül áll: Paullo plenius ista, sed alieno calamo notata, rettulit in sua manuscripta cl. Stephanus Kaprinai. *Féjér*, Cod. diplom. I. 314. l. szerint Kaprinai kézírataiban +tom. XXXVII. p. 361—364. e van e másolat. Sőt a XVII. századi Hovenessi s a XVIII. századi Kaprinai kézirat-

a görög szöveg egy részletéről idézett kételyét nyilvánította, a hitelesség kérdésében biztosította magának az első helyek egyikét. Egyszóval ő a régiak lezárója s a modern kutatások kezdője. De csak épen kezdője. Dolgozata után a teendők egész sora vár még elintézésre, sőt egyenesen töretlen mezők munkába vételre: ezt érezi áttanulmányozása után az elfogulatlan tudnivágyó, különösen, ha más helyről, nem a classica philologia műhelyéből kilépve fog ezen emlék vizsgálatához. Hogy részletezzek: első föladatnak látszott kezdettől fogva a betűszerinti hív másolaton túlhaladó, olvasható, illetve olvasásra való szöveg nyújtása;¹⁾ azonnal következőnek az ok-

gyűjteményeiről szól Horvát Árpád is, Bevezetés a magyar oklevéltanba. Budapest, 1880, 99. l., a kit Gyomlay ismer és idéz. Ha ezekre már ő rájön, egyfelől a nyomtatott irodalom alapján alkotott ítéletéből nem von le régi tudásainkra oly megsemmisítő általánosítást (pl. 29. l.), másfelől saját munkáját nagyon megkönnyebbiti. Így Hóman Bálintnak jár azért elismerés, hogy ezekre az egyetemi könyvtárban őrzött másolatokra fölhívta a figyelmet (i. m. 124. l.). Övást emelek azonban az ellen, hogy e régi másolatok értékét Gyomlay munkája rovására emeljük. Ma már előkerülésükből csak az a megállapítás az egyetlen haszon, hogy Gyomlay előtt Hevenessi volt az egyetlen, a ki ezt az oklevelet olvasni tudta s tisztességesen értette. Megjegyzendő ugyanis, hogy Kaprinai már oly kevésbé birt fogalommal előde másolatának az értékéről, hogy a kéziratai 37. kötetébe felvett kifogástalan (M) mellett még mindig megtűrt a 64. kötetben (9—12. lk.) egy, részben az O-ra visszamenő phantasticumot. E szerencsétlen tétével ő lett az okozója, tudtán kívül, a helyes átírás elkallódásának s ezzel Szerdahelyi szörnyű szövege grasszálásának. Hóman i. b. 124. l. mindenesetre igen plausibilisen igazolja Gyomlay i. m. 4—5. lk. j. azon sejtését, hogy már Pray régebbi, rossz jezsuita kéziratot használt föl. Ez az O-ra visszamenő régebbi jezsuita kézirat épen a Kaprinai 64. kötetbeli volt, a melyen Pray mindenesetre az M alapján tett javításokat. A három kéziratos átírást értékük s egymáshoz való viszonyuk szempontjából élesen tanácsos elkülöníteni. A Collectio Hevenessiana t. 10. pp. 173—174. kitűnő másolata csak a Kaprinai-féle kéziratok 37. k. 361—365. lk. van még egyszer meg; az utóbbiak 64. kötete 9—12. lapjain található szöveg egészen eltérő rossz.

¹⁾ Ebben egyezem a Byz. Zeitschr. 10, 1901, 669—670. lk. referenciával, *Vári Rezső*vel. Persze mindketten azon elvek alapján állunk, a melyeket Münchenben körvonalaztak volt oklevél-publicatiók számára. Sajnos, ez elvek annyira nem mentek még át a köztudatba, hogy A. Heisenberg a Byz. Zeitschr. 22, 1913, 630. l. még legutóbb is szükségesnek látta őket ismételní. Gyomlay a szöveg helyreállításához nyuj-

levél elejétől kezdve mindvégig föltűnést okozott görögségének a tisztázása. Dolgozatom eredetileg e kettős föladat megoldására irányuló kísérlet.

Menetére s végső eredményei kiformalódására azonban néhány, a régi irodalomban tett megfigyelés rendkívül döntő befolyást gyakorolt.

Egyik észrevételem ez. Az egész eddigi irodalomban túlságosan erősen előtérbe lép Szt. István személye s az oklevél XI. századi eredete. Nemcsak az O-t, hanem az M-et is (még legutóbb Gyomlay is) egykori eredetije kiállításának idejébe, a XI. századba vetítik vissza. Hóman állította be elsőnek megfelelő milieube az M-et, következetesen az »1109.-i másolat«-nak nevezve. Ez a szempont alapjelentőségű az én dolgozatomban is. Legelső föladatom, czéltűzése s összes pozitív munkám ezen 1109.-i M-re, e másolt példányra vonatkozik. Állítólagos eredetijéhez való viszonya s ezen utóbbinak a milyensége a róla szóló megállapításokból kiinduló következtetési munka eredménye lesz. Dolgozatom e szerint magától fog két oly félre oszlani, a melyek e lépéseknek megfelelnek: az elsőben a kézzelfoghatóan adott documentum, az M feldolgozása lesz található; a másodikban a levonható következtetések tömege elhelyezve.

Második megfigyelésem az oklevél görögségének a megvilágosításához felhasznált anyagra vonatkozik. Két helyen tudom félénk nyomát, sehol azonban rendszeresen, az egész szövegen átvezetett elvként alkalmazva nem láttam, hogy valaki ezt az emléket a maga összes vonatkozásaiban hasonló-fajta emlékekből próbálta volna megmagyarázni, azaz, hogy szerkezeti mozzanatait, kiállítása egyes föltűnőségeit, meglepő phraseológiáját s nyelvi bizarrságait oklevelekből, még pedig

tott legalább útmutatásokat, a mennyiben jegyzetben közölte az orthographia javításait; mint átírása, pár eleuyészö mozzanat kivételével (6. s. olv. ζ, 12. s. *μωαατρίμων*, a 12. s. végén *μωτ*); javítása is tökéletes (az én különbségeim töle a szövegem alatti apparatusból lesznek láthatók); így csak sajnálni lehet, hogy nem állapított meg már ő olvasható szöveget. Ezért (s dolgozata egészét tekintve is) túlzott a Byzant. Zeitschr. imént id. h. róla mondott ítélet. Viszont ép ily tarthatatlan Hómannal Gyomlay »kritikai kiadásá«-ról beszélni.

hasonló fajtákból próbálta volna megfejteni és megvilágítani s az innen nyerhető tanúságokat értékesíteni.¹⁾

A legkevésbé található ez épen Gyomlaynál, a ki először látta el jegyzetekkel a görög szöveget.²⁾ Alig lehet kétséges, hogy az oklevél nyelve megértésénél s másokkal megértetésénél semmire sem lehet menni az ógörög nyelvhasználatra hivatkozással. Olyasféle általánosságok, mint »bizáncezi« vagy legjobb esetben »vulgaris közpögög«, alighogy valamivel visznek épen előre, — különösen, a míg, részletekbe kívánva hatolni, paralleljeit az »irodalom«-ból akarná szedni valaki. Első és elengedhetetlen kíváncsi hasonlójajta emlék, azaz oklevél, s ez is megszorítva: *hasonlójajta oklevél*.

Két kritériumot lehet fölhasználni annak megállapításához, mi nevezhető ilyennek s czélunkra alkalmasnak. Az egyik az M. görögjének nyelvi vulgarismusa (kapcsolatban egyszerű diplomatikai külsejével s orthographiájával); a másik az a sajtósági körülmény, hogy Szt. István nyugati uralkodó létére ezt az oklevelet épen görög nyelven állíttatta ki. E két szempont fölöttött már az eddigi irodalomban, — egyikének modern alkalmazása egyenesen értékes következtetés levonásához vezetett³⁾ —, dolgozatom az eddigi

¹⁾ A két kivétel egyike ismét Horvát István. Ő a Tudom. Gyűjt. 1834.-i évf. II. k. 94—95. lk. a szöveg előtti kereszt jéről s a szt. háromság segítségül hívásáról, valamint a 318 atyának átkáról turini, bizáncezi eredetű okiratok (latin fordítása) alapján, a melyeket *Pasini*, Catal. Codd. MSS. Taurini, 1749-ből ismert, azt állítja, hogy a ki »szent István királynak görög oklevelét föltette, nem volt járatlan a görög diplomatikában« (95. l.). A másik Karácsonyi János, Szent István király oklevelei és a Szilveszter-bulla cz. i. m. 32. és 33. lk.-beli három helye. Ő is hasonlóan a bevezető invocatióról, továbbá a szt. király önmegnevezéséről s végül az egész záró anathemáról (a poena spiritualisról) megállapítja, hogy itt-ott föllelhetők s így következtet: »Gyér nyomok biz' ezek; de annyit mégis bizonyítanak, hogy a veszprémvölgyi oklevél egykorú a görög oklevelek alakjával«. Horvát ötletességére nem lehet elég a dicséret, annál sajnálatosabb, hogy a modern kutató megelégedett az ötletszerű s szűkös parallel-szedégetéssel. Viszont igaz, hogy a paralellekért consultálandó helyek megsejtésében emez a szerencsésőbb.

²⁾ I. m. 14—20. lk.

³⁾ Az első szempontot Karácsonyi, Szent István király élete cz. m.

kísérleteket annyiban haladja meg, hogy benne a kettő egyesítve s egységes alapként szerepel. Ősmerve a bizánczi császári s a patriarchai kancelláriának XI. és XII. századi magas niveauját,¹⁾ ezzel szemben a mi oklevelünknek ommani eredetűekhez képest árva külsejét, eleve is biztos volt, hogy emlékiünk keletről kiindult hatás alatt semmi szín alatt sem jött létre. Ebből önként következett az a szükség, hogy más helyen, még pedig most már nyugaton, keressek olyan emlékek után, a melyeknek nyelve s phraseológiája a miénkkel egyező vulgaris. Az út Karácsonyi egy eredményén át vezetett, a ki ugyanezen lépéseket megközelítően átgondolta volt már. Ő legutóbb minden közelebbi megokolás nélkül velencei vagy horvát eredetű, görög formulákban járatos papnak tulajdonította az oklevél írását.²⁾ Ez a nézete teljességgel tarthatatlan: se megalapozva nincs, se világosan kifejtve. A kérdés elvégre nagyon mélyen jár, *oklevelünk egész görögségének a jelleme körül forog*: így az, a ki pusztán »görög« oklevelek formuláiról beszél, semmit se mond. E tekintetben is, de főleg az általam második fő kritériumnak jelzett mozzanat értéke fölfogásában (hogy t. i. Szt. István nyugati uralkodó létére állítat ki görög oklevelet), sokkal szerencsésebb volt Karácsonyi,

59. l. oly módon említi s értékesíti, a mely ellen kifogás nem emelhető. Az oklevél készítésére fölszólított pap lehetett volna, úgymond, a görög császárnak ép akkor Szt. István udvarában jelen lévő követe, — »ez azonban a nyelvi hibák miatt nem valószínű«. Azt persze ő nem vette tekintetbe, hogy itt nyelvi hibákról nem szabad, hanem nyelvi sajátságokról kell beszélni.

¹⁾ Annak a képnak a vonásai, a melyet a X. századig *K. Brandi*, *Der byzantinische Kaiserbrief aus St. Denis und die Schrift der frühmittelalterlichen Kanzleien*. Archiv für Urkundenforschung 1, 1909, 5 sklk., kül. a 2. és 3. fejezetben ad, a fönti 2 századra is érvényesek.

²⁾ Az imént id. h. folytatásában: inkább »olyan velencei vagy horvát pap volt, a ki csak a görög oklevelek formuláit ismerte s ennélfogva a szükséges levelet e nyelven írta meg« (59. l.). *Szentpétergy I.*, A veszprémi püspökség alapítólevele ez. dolgozatában, Századok 37, 1903, 306. l. corrigálta volt Karácsonyi azon nézetét, hogy a 318 atya átka sehol se fordulna elő Szt. István okleveleiben a veszprémvölgyi görögön kívül. A veszprémi püspökségi alapítólevélben találhatóról egyenesen azt állapította meg, hogy ez az átok (görög)horvát-dalmát eredetre valló. Karácsonyi, úgy látszik, ezt az eredményt alkalmazta a veszprémvölgyire.

noha mellékes megjegyzés volt, alig több sejtésnél, a mit mondott, régebbi könyvében, a hol egy helyen II. Roger szicíliai király eljárására utalt mint parallelre görög oklevél kiállításához.¹⁾ Ötletét a maga idejében nem fejtette ki, sem továbbiakhoz kiinduláspontul nem használta fel, sőt később egy másik idegenért gond nélkül elhagyta, pedig igen közelről érintette azt a területet, a honnan fény árad ezen emlékre. Ha azon két mozzanaton, a mely benne kissé meggondolandó, t. i. hogy egy XI. századi alapesetre egy XII. századi nem találhat minden további nélkül, valamint, hogy igen nagy a különbség a szervezett kancellária nélkül szűkölködő első királynak egyetlen curiosus oklevele s a Roger királytól nagyszámú görög alattvalója számára fönntartott rendszeres, — noha már alatta lassanként háttérbe szoruló —, számos oklevelet termelt, görög nyelvű kancelláriai osztályának gyakorlata között,²⁾ — mondom, ha ezeken megfelelő módosítás történik, t. i. a legnagyobb általánosságban »nyugati görögség«-ről s »normann kancelláriá«-ról beszélünk, ez a gondolat eredményesen felhasználható. Két kritériumunk valóban talál ezen nyugati görög oklevelekre, a délitáliei-szicíliai normann grófok, majd később királyok kancelláriájának görög nyelvű termékeire.

Ez a dolgozat kísérlet arra, hogy ezen egységes, széles és biztos alapon járuljon hozzá az oklevél körüli kérdések tisztázásához. A vizsgálatban itt most már természetesen együtt szerepel az *egész* normann-szicíliai uralkodó kancelláriai, valamint az ugyanottani privát gyakorlat oklevélhagyományja, minden, a mi a IX. század második felében újra föllendült bizánczi s az ezt követő normann uralom idejéből ránk maradt, azaz a nagykiterjedésű, több századot, köztük a számunkra fontos XI. és XII.-et átölelő, folytonos, valamint

¹⁾ Szt. István kir. okl. és a Szilveszter-bullá 31. l.

²⁾ K. A. Keller, Die Urkunden der normannisch-sicilischen Könige, Innsbruck, 1902, 68. és 239. sklk. alapján ismért, hogy görög nyelvű oklevelek szinte előnyben állottak más egyéb (arab és latin) nyelvűek fölött a szicíliai grófok idejében, II. Roger megkoronázásától kezdve azonban már alatta is, utódai alatt pedig a XII. század közepétől kezdve mindjobban, Constanza alatt aztán már végleg, visszaszorultak.

pontos datálásokat tartalmazó s egységes, részleteiben ugyan helylyel-közzel keletről is befolyásolt, de *egészében magára kéiformálódó* nyugati görög oklevélkiállítási gyakorlat emlékei. Az eredmény ítéletem szerint minden várakozást felülmul, a mennyiben az oklevélnek szinte minden felöltő tulajdonságára, mozzanatára megfejtést vagy legalább is magyarázatot hoz. Külsőségek, valamint a nyelvi alkat megértéséhez eléggé nem becsülhető támaszpontokat nyújt s fölhatalmaz arra is, hogy állást foglaljunk az M forrásértéke s hitele kérdésében. Az eredmény részleteiben s egészében, persze, sokaknál nyugodt hiteket s olyan meggyőződéseket fog megbolygatni, mintha oklevelünk, bár érthetetlen mozzanatok vannak benne, többé-kevésbé rendben volna s megbízható lenne, mindamellet nem kétlem, hogy viszont sokaknak az enyémhez hasonló meggyőződését fedí vagy megközelíti.

Az út addig, míg ahhoz az első ítélethez is, hogy a veszprémvölgyi oklevél ezen 1109.-i példánya nyugati görög oklevélkiállítási gyakorlatra valló emlék, valamint a míg ettől ama másikhöz eljutunk, hogy az M absolut hitelességének, azaz annak a gondolata, hogy egy századdal előbbi eredetijének változatlan, hű másolata, tarthatatlan, igen hosszú lesz. A nélkül, hogy bárminek is eléje vágnék, hadd vonultassam el először a szöveget, azután az egész bizonyítási anyagot.

I. AZ OKLEVÉL KÜLSŐ FELDOLGOZÁSA.

1. A görög szöveg új kiadása és magyar fordítása.

Függelékben: a latin renovatio.

Előre kell boesátanom a következőket. A görög szöveg külső szélén álló számok az eredeti *M* soraira vonatkoznak, melyek végződését a szövegben | jelzi. Az apparatusban *M* az eredeti nyújtotta alakot, *Gy* Gyomlay olvasását jelenti. Én csak *ō* reá hivatkozom egyedül. A régieket, Hevenessi és Kaprinai jobbik szövegét is, mellőztem. A nálam elősorolt, egyedül számba vehető esetekben egyik semmitmondóbb, mint a másik. A hol, mint Hevenessinél, az 5. s. σαμτόν, a 7. s. πανηγύριν, a 9. τούσκων s a 12. s. μεχρισουετείχη van, ott semmi keresni való sincs.¹⁾ Szegletes zárójel, < >, betoldásokat jelent.

A veszprémvölgyi apáczamonostornak Szent Istvántól eredő, Kálman király 1109.-i renovatiojára másolt, görög nyelvű adományozási oklevele.

† Ἐν ὀνόματι τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύ- 1
ματος. Ἐντέλλομαι ἐγὼ Στέφανος χριστιανὸς ὁ καὶ κράλ πάσης 2
Θούγγριας, ποιῶν τα καὶ διοικοῦντα καὶ καταστένοντα τὸ μοναστή-
ριον τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου τοῦ μητροπολίτου τὸ εἰς τὸ Βεσπρέμ 3
καὶ ἐν αὐτῷ ἀθροίσας | πλῆθος μοναζουσῶν ὑπὲρ τῆς ἐμῆς φυχικῆς
σωτηρίας ἅμα συμβίου καὶ τοῖς τέχνοις μου καὶ τῆς Πανονίας

¹⁾ Hóman munkája i. h. 125. l. 2. j. túlzott tiszteletadás volt.

4 ἀπάσης, καὶ δίδωμι ἐν αὐτῷ τῷ μοναστηρίῳ ἑννέα χωρία μετὰ
 τῶν χωραφίων αὐτῶν. Τὰ ὀνόματα τῶν χωρίων αὐτῶν εἰσὶν ταῦτα·
 5 τὸ πρῶτον Σαγάρβρουεν ἔχοντα καπνὸς τεσσαράκοντα ὄκτω καὶ
 ὄφαραδας ἕξ, καὶ ἕτερον χωρίον τὸ Σάμταγ ἔχοντα φαμίλιας τριά-
 6 κοντα, ὅπερ ἐστὶν εἰς τὸν Δούναβιν, καὶ ἧ φαμίλιας εἰς τὸν ἐνθρονι-
 σμὸν τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου, καὶ τὸ πέρισμα τοῦ Σομβιάτου
 7 μετὰ καὶ περάτας ἑπτὰ, ὁμοίως καὶ τὸ πανηγύριον, καὶ βεστιαρί-
 τας ἕξῆκοντα, καὶ ὄφαραδας εἰς τὸν Δούναβιν δώδεκα, καὶ ζουλουρ-
 8 γούς τρεῖς καὶ χαλκαῖς δύο καὶ βοστζάριν ἕναν καὶ τορνάριν
 ἐν<αν>, καὶ εἰς τοῦ Πολοσνίκου τοῦ μερὰ ἀμπελουργός εἰς, καὶ εἰς
 9 τοῦ Παταδι ὁ μελκχδὸς ἀμπελουργός εἰς, ἵνα δὲ ἔχει, καὶ τοῦ
 νησὶν τὴν Ἁγίαν Τριάδα εἰς μετόχιον. Ὅμοῦ δὲ πάντες τῶν χωρί-
 10 ῶν τὰ ὀνόματα εἰσὶν ταῦτα· ἃ Σαγάρβρουεν καὶ τοῦ Μαμα καὶ τοῦ
 11 Σάνδρου καὶ τοῦ Κνήσα καὶ τοῦ Τζίτουμ καὶ τοῦ Σάμταγ καὶ τοῦ
 Παδρούγου καὶ τοῦ Ζαλέτι καὶ τοῦ Γριντζάρι. Καὶ ἕτερα πλείονα
 12 δίδωμι εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον τοῦ μητροπολίτου τὸ μονα-
 στήριον, ἵνα, μέχρι συστήκει ὁ οὐρανός καὶ ἡ γῆ, ἵνα εἰσὶν τοῦ
 13 μοναστηρίου. Δίδωμι δὲ καὶ ἐξουσίαν ἐν ταύτῃ τῇ μονῇ, ἵνα τοὺς
 μὴ θέλοντας κατοικῆσαι εἰς τὸ κράτος τῆς ἁγίας μονῆς ἀνευ προσ-
 14 τάξεως τῆς ἡγουμένης καὶ τῶν ἀδελφάδων ἵνα διωγθῆτω ἐκ τοῦ
 τόπου ἄκων καὶ μὴ βουλόμενος. Εἰ δὲ τις φοραθῆ ἕξ αὐτῶν, ὡς περ
 15 δέδωκα εἰς τὴν μονήν, ἀποκόψαι ἢ ἀποποιήσασθαι τι, ἢ ἐκ τῆς
 γενεᾶς μου ἢ ἑτεροῦς τις, εἴτε βασιλεῖς εἴτε ἀρχοντας εἴτε στρατηγοί
 16 εἴτε ἐπίσκοποι εἴτε ἕτεροί τινες, ἵνα ἔχων τὸ ἀνάθεμα παρὰ πατρός
 καὶ υἱοῦ καὶ ἁγίου πνεύματος, τῆς ἐνδόξου δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου
 17 καὶ ἀσιπαρθένου Μαρίας, τῶν ἐνδόξων ἀποστόλων καὶ τῶν τρια-
 κοσίων δέκα καὶ ὄκτω πατέρων καὶ πάντων τῶν ἁγίων καὶ ἀπ' ἐμοῦ
 18 τοῦ ἁμαρτωλοῦ.

5 σαμτάγ *M Gy*; vñ. 11. s. 7 πανηγύρι *Gy* 8 τορνάριν ἕν *M*,
 τ. ἐν ἐσ τ. ἕνα(ν) *Gy* | τοῦ Πολοσνίκου, τοῦ Παταδι *M Gy* 9 τοῦ νησὶν *M*,
 τοῦ νησί *Gy* 10 α *M*, τοῦ ἐσ α' (= τὸ πρῶτον) *Gy*; vñ. 4. s. 10—11 καὶ
 τοῦ... *M Gy*, Γριντζάρι elött csak kifakulva 12 συστήκει *M*, συστήκει *Gy*

Az oklevél magyar fordítása.¹⁾

† Az Atyának, a Fiúnak és a Szentléleknek nevében. Én, István, < hívő > keresztyén s az egész Hungria királya, mintán létesíttetem, szerveztem és berendeztem a szentséges Istenanya veszprémi, érseki monostorát s összegyűjtöttem benne apácák seregét a magam lelkiüdvösségéért nöm és gyermekeimmel egyetemben s az egész Pannoniáéért, rendelem < ezennel >. Ajándékozok ennek a monostornak 9 falut földestől együtt. Ezen falvak nevei a következők: először Szárberény, negyvennyolcz tűzhelyyel és hat halászszal; aztán egy másik falu, Szántó, harmincz családdal, — ez a Dunánál van —, továbbá < ajándékozok > húsz családot a szentséges Istenanya beiktatásakor, úgyszintén a szombótu-i révet hét révészszel, hasonlóan a vásárvámot is, valamint lovas szolgát hatvanat, halászt a Dunán tizenkettőt, ácsot hármat, kovácsot kettőt, kádárt egyet, esztergályost egyet; < van aztán > Paloznakban egy birtokrészes vinczellér s Faddon is egy vinczellér, melegdi; s hogy ilyene is legyen, járulékul < ajándékozom > a Szentháromság szigetét. Az összes falunevek együttesen ezek:

¹⁾ A legrégebbi irodalomból csak latin fordításokról tudunk. Nevezetes, hogy az M-et hamarabb fordították az O-nál. Gyomlay i. m. 4. l. a *Péterfy K.*, *Sacra concilia ecclesiae Rom.-Cathol. in regno Hungariae celebrata. Viennae Austriae (et Posonii), 1742. I. r. 6. l. j.* s a *Szegedy János*, *Andreas II., dictus Hierosolymitanus, rex Hungariae XIX: Saxo-num in Transsilvania libertatis assertor. Jaurini, 1751 cz. művében* közölt töredékes fordításokról ezt jó okok alapján hangoztatja. E csoport-hoz veendőek még a Szegedy nyomán dolgozó *Katona*, *Historia critica* I. 169—170. lk. s a Hevennessi és Kaprinai-féle másolatok sorközi fordításai. Az 5. l. 4. j.-éhez pótlásként közlöm, hogy Fejér, *Codex diplom.* I. 312—313. lk. Szerdahelyi O-fordítását helylyel-közzel javítva nyomatta újra; továbbá, hogy *Jászai Pál*, *A magyar nemzet napjai a legrégebbi időtől az arany bulláig.* Pest, 1855, 248. l. tudommal az első hely, a hol (bár töredékes, de) első magyar fordítás (az O-ról) látott napvilágot. Az én szövegem Dézsi (hibás) és Gyomlay (az eredetét utánzó) fordítása után e szerint időrendben tudommal a negyedik a magyarok között, ha mindent számolunk, másodikik persze az M alapján készültek sorában Gyomlay után. Én az ő szép fordulatai egynémelyikét megtartottam. A görögtől magyarosság dolgában nem engedtem befolyásolni magam.

először Szárberény, aztán Máma, aztán Sándor, aztán Kenesse, aztán Csittény, aztán Szántó, aztán Padrag, aztán Zalészi, aztán Göröncsér. S több más egyebet is ajándékozok a szent-séges Istenanyának, az érseki monostornak, hogy a monostoré legyen, a míg csak ég és föld áll. De szabad rendelkezési joggal is fölruházom ezt a monostort, a végből, hogy azokat, a kik nem akarnak a monostor főnnhatósága alatt lakni, a fejedelemasszony és a nővérek rendelete nélkül üzzék ki arról a helyről, kedvük és akaratuk ellenére. Ha pedig valakit azon kapnának, hogy abból, a mit én a monostornak adtam, elszakítana, vagy elidegenítene valamit, legyen az az én nemzetségemből vagy bárki más, akár király, akár főúr, akár hadvezér, akár püspök, akár más valaki, átok szálljon rá az Atyától, a Fiútól és a Szentlélektől, dicsőséges Asszonyunktól, az Istenanya s örökké szűz Máriától, a dicsőséges Apostoloktól, a háromszáztizennyolcz Atyától és minden Szentektől s télem bűnöstől.

A latin renovatio.

- 1 Anno dominiçae incarnationis millesimo centesimo nono praeci-
 2 piente christianissimo rege Columbano renovatum est hoc privilegium
 3 de monasterio Bezpremensem monialium. Causa autem renovationis
 4 haec fuit. Cum totum privilegium Sancti Stephani de omnibus pertinen-
 5 tiis eiusdem monasterii cera sigillo eius insignita esset involutum et
 6 inevitabili necessitate quarundam litigationum fuisset apertum, causis,
 7 quae emergerant, extinctis et exinanita fide veteris privilegii oportuit
 8 novum fieri, quod ea contineret, quae monasterium illud sine omni
 9 controversia illo tempore obtinuit, quando ipsum privilegium praeceptum
 10 est renovari. Et haec sunt ea, quae inventa sunt esse ipsius ecclesiae
 11 sine omni contradictione Simone Quinqueecclesiarum episcopo iussu regis
 et consensu Bezpremensis episcopi diligenter perscrutante et veritatem
 rei christianissimo regi Columbano referente. Villa Zaarberin cum quin-
 quaginta quattuor mansionibus, sed terra ad ipsam villam pertinens est
 communis et silva ipsius villae habitatoribus. Villam Zamtou iuxta
 Danubium dedit prius sanctus Stephanus cum triginta mansionibus et
 postea dedit in dedicatione ecclesiae viginti mansiones in eadem villa.
 Sunt etiam in eadem villa duodecim piscatores. Tota terra ipsius villae
 dominium abbatis est. Totum teloneum fori eiusdem villae et nau-
 lum portus cum septem nauculis monasterii sunt. Dedit etiam insulam
 in Sild et praeter ipsam insulam dedit praedium in ipso portu Sild
 ad opus pecudum, sed terra est communis. Et in ipso portu Sild habent

piscationem sturionum. Tertia villa est Mama. | Quarta Scundur. Quinta 12
 Kinessa. Sexta Citum. In istis quattuor villis: Mama, Scundur, Kinessa,
 Citum, non est terra communis nec licet alicui habitare nisi quem ab- 13
 batissa admiserit. Septima villa est Serious, sed terra communis est
 cum populo Quin < quec > clesiensis episcopi. Octava villa est Podruc,
 | in qua villa habet filius Podruc communem terram cum populo abba- 14
 tissae. Nona villa est Grincear, cuius terra communis est. Ex omnibus
 istis villis non | habet abbatissa servientes cum equis nisi solummodo 15
 sexaginta et tres mansiones carpentariarum et duas mansiones fabrorum
 et unum torna|torem et unum lagenarum custodem, ceteri omnes sunt 16
 vel vinitores vel aratores. Et in villa Polosinic habet abbatissa unum
 vinitorem cum | vinea sua. Praeter haec dedit sanctus rex in portu 17
 Modoea piscationem husonum ad opus monialium sanctae Mariae ser-
 vientium. Vetus autem | privilegium iuxta linguam auctoris monasterii 18
 graece scriptum ideo adnotavimus, ut ex concordia veteris et novi
 cognosceretur | certitudo veritatis, licet iuxta investigationem Quin- 19
 < quec > clesiensis episcopi apposita sunt quaedam in novo, quae non
 inveniuntur in veteri et | quae sanctae ecclesiae accreverunt in processu 20
 temporis. Quicumque autem aliquid de his, quae in hoc privilegio con-
 tinentur, praesumpserit | minuere, maledictioni iusti iudicis Dei et 21
 Sanctae Mariae et omnium Apostolorum et omnium fidelium Dei, sicut
 in veteri privilegio scriptum est, | subiaceat et legem regni de perva- 22
 sione ecclesiae Dei persolvat.

Ezt a latin szöveget Fejérpataký adta ki először i. m. 33—35. lk. Szövegem reá megy vissza, azzal az eltéréssel, hogy modern orthographiát s interpunctiót alkalmaztam benne. A Gyomlay s Hóman jelezte javítandó olvasást a 2. s. (haec *fuit*) fölvettem Fejérpataký *sunt*-ja helyébe. A 6. sorra támaszkodva a 13. és 19. sorokban is Quinquecle-siensi-t írtam. A sorszámok itt is az eredetiei.

2. Palaeographiai sajátságok.

Az O-ra hosszú időn át pazarolt figyelemből csak kevés jutott még az M-re. Külsőjét palaeographiai szempontból futólagosan érintették tanulmányozói s egyes, olykor kétségkívül helyes megfigyeléseiket is következtetések levonása, értékesítés nélkül hagyták. Így alig hallottunk még eddig más egyebet, mint azt, hogy a pergamen vonalozása az olasz hártyánál szokásos módon történt;¹⁾ aztán, hogy írása XII. századi jellegű;²⁾ végül sejtéseket az író felől, így azt, hogy az Simon

¹⁾ Fejérpataký i. m. 31. l.

²⁾ Gyomlay i. m. 10. l.

pécsi püspök volt, illetve valamely személy az ő környezetéből vagy az udvartól.¹⁾ Egyszóval kevés s nem rendszeres megállapítást. Ezért a szövegeconstitutio után helyénvaló összeállítani egy ily tartalmú fejezetet.

A latin oklevél eredetiségét s így dátumát (Anno dominicae incarnationis 1109) tudtommal nem lehet kétségbe vonni. Ezzel, tekintve, hogy a görög szöveget egyidejűleg jegyezték melléje, ennek az utóbbinak a datálása is biztosítva van a XII. század elejére. A görögnek erőteljes vezetésű, vastag, gömbölyű betűs, gyakorlott kézzel rótt írása az egykorú betűvetéstől valóban semmiben sem különbözik, jellege kétségtelenül a XII. század minusculáira vall.²⁾ A milyen egyszerű és következményeiben jelentéktelen e megállapítás, épen olyan fontos, de nehéz kérdést érintünk, ha oklevelünk görög írásmódjának helyi rokonsága után kutatunk.

Későbbi megállapításokhoz helyezem el az első követ, midőn annak bizonyítására vállalkozom, hogy az *M görög szövege a délitáliei írásmód jellemző sajátosságait viseli magán.*

Azon irodalmi utalások alapján, a melyek *V. Gardthausen* idevágó specialis dolgozatából nyerhetők,³⁾ valamint palaeographiai kiadványokban, így két absolut könnyűséggel hozzáférhető helyen, *P. Franchi de' Cavalieri* — *J. Lietzmann*⁴⁾ és

¹⁾ Fojérpataky, ki mindkét példányt, az M-et s az O-t egyformán authentikusnak tartotta, az O-ról i. m. 28. l. azt tanította, hogy görög szövegének másolója nem más, mint Simon pécsi püspök, a 38. l. viszont az M-ről szoltában azt, hogy a püspök leíratta szent István oklevelének görög szövegét.

²⁾ V. ö. *V. Gardthausen*, Griechische Palaeographie. II. Teil, 2. Aufl., Leipzig, 1913 függelékében a 7., 8. és 9. táblákat, kül. a 8.-at 1104 és 1112-ből vett mutatóványaival. — valamint a következők kedvéért, a 9. tábla első 3 columnáját 1172-i írásmintával.

³⁾ Beiträge zur griech. Palaeographie. V. Zur griech. Minuskel in Unteritalien. Berichte über die Verhandlungen der kgl. sächs. Gesellschaft der Wissenschaften zu Leipzig, Philol.-hist. Classe. 1880. I. II. Leipzig, Hirzel, 1881. V. ö. i. m. 253 sklk. is.

⁴⁾ Specimina codicum graecorum Vaticanorum. Bonnae, 1910. Dél-Itáliából valók benne a 16. (Calabria 983), 17. (Capua 991), 31. (Ortonto 1177), 38. (Calabria 1292) számok s Szicíliából a 22. sz. (1037.)

F. Steffens¹⁾ tábláin elegendő anyag kínálkozik. Én itt most, hogy rövid legyenek, csupán V. Gardthausen megállapításaira s Cavalieri-Lietzmann 31. sz. és Steffens 12. sz. mutatványára szorítkozom. Az előbbi a Cod. Ottob. gr. 344, egy Otrantóban 1177-ben írott Euchologium egy lapja, utóbbi pedig a cavai levéltárból egy 1052/3.-i keletű délitáliai oklevél, egy privát ember ajándékozási irata. Oklevelünk chronologiailag kifogástalanul helyezhető el e két végpont közé. Gardthausennek id. lipcei akadémiai értekezése 78. l.-ján a délitáliai ductusról adott jellemzése hajszálrig ráillik az M-re. Az írás itt is, mint azon írásmód emlékcin, teljességgel merev, szinte függőleges; túlnyomó a két főirány, a horizontalis és verticalis; különösen a horizontalis vonalak vannak erősen kiemelve (α , π , τ , σ s egyéb betűkben); ha a δ kevésbé jellegzetes is, az ϵ túlnyomóan jó magasan fönt kezdődik; magas formáikkal tűnnek ki egyes más betűk is (ψ , itt-ott az γ , ζ , λ s a jellegzetes, unicum τ a 7. sor elején); a törekvés a betűk összekötésére nem igen nagy; nevezetes tünet, hogy a φ ligaturában elveszti elülső félkörét ($\lambda\varphi$ a 13. sor végén); kevés gond van az initialéra. Cavalieri-Lietzmann 31. sz. lapjának az összbenyomása ugyanez; részletekért megtekinthetők az M-ben is előforduló szavak: $\kappa\alpha\iota$ (pl. 1., 6., 9., 14., 15., 16. sk.), a névelő alakjai (passim), továbbá $\alpha\upsilon\tau\omega$ (21. s.), $\pi\omega\chi(\sigma\alpha\varsigma)$ (19. s.), $\epsilon\zeta\omega\sigma\iota\alpha\nu$ (21. s.), $(\tau\omega)$ $\pi\bar{\rho}(\iota)$ $\kappa\alpha\iota$ $(\tau\omega)$ $\upsilon\iota(\omega)$ $\kappa\alpha\iota$ $(\tau\omega)$ $\acute{\alpha}\gamma\iota(\omega)$ $\pi\bar{\nu}(\iota)$ (15—16. sk.) s a szintén állandó rövidítésű $(\epsilon\pi)\overline{\omega\nu}(\omega\nu)$ (13. s.). Steffens 12. sz. mutatványán a betűvetés könnyedebb, folyamatosabb, a formák karesúbbak, a mód mégis igen hasonló (a mi 7. sorbeli $\tau\bar{\rho}$ -ünk mása egy $\bar{\nu}$ benne).

Nem érdektelen azonban, a továbbiakhoz meg egyenesen értékes az a benyomás, hogy M-ünk közelebb áll kéziratokhoz, mint oklevelekhez írás és kiállítás dolgában. Inkább egy codex kiszakított lapjának, mint oklevélnek látszik. Külső kiállítását, ép úgy, mint a következő latinét, bizonyos nehézkes ünnepegytelenség jellemzi. Keresztjel (chrismon) után minden dísz nélkül azonnal minusculával (a többenél alig föltünőbb ϵ -vel) kezdődik s szakadatlan egyformaságban fut 17 és $\frac{1}{8}$

¹⁾ Proben aus griechischen Handschriften und Urkunden. Trier, 1912.

adása közben s nem is jó többé rend létre, sőt végül is egy semmi érvvel sem menthető (csupán tipikus fordulatában megmagyarázható) új jegyzékben végződik: akkor azt mindenestre állíthatni, hogy az eddig gyámoltalannak mondott latin oklevél átgondolt dispositiója tekintetében jóval a görög fölött áll. Az nem szenved kétséget, hogy ez nem a görög írójának képtelenségére vezetendő vissza, hiszen phrasisai fejlett kancelláriai gyakorlat ismeretére vallanak; úgyszintén az sem, hogy zavartalan eredeti munkában ily fegyelmetlenség alig fordulhat elő. Így eléggé jogosult azon gondolat, hogy a 7. és következő sorok zavara arra vezethető vissza, hogy az a részlet nem valami eredeti fogalmazvány másolata. Ezen gondolatot, illetve ennek ama positiv fogalmazását, hogy itt erőszakos toldozás-foldozás esete forog fenn,¹⁾ valóban a meggyőző részletek egész sora tanúsítja: a görög és latin eltérései. Ezek a következők:

1. Szárberénynél a különbség csupán annyi, hogy a görög így részletez: 48 tűzhely és 6 halász, míg a latin 54 háznépet említ.²⁾

2. A punctum saliens: Szántó. A helység fekvésének a megjelölése megvan mindkettőben, a görögben azonban az *ὄπερ ἐστὶν εἰς τὸν Δούναβιν* föltűnő módon közbe van iktatva számadatok közé. Megvannak azonkívül: a 30 *φαρῶλια*, illetve mansio; külön a 20 (templomfelszenteléskor); a rév és a 7 révész; a vásárjövdelem; 12 halász; a sziget. Egyéb egyezés aztán nincs is több.³⁾ Ezzel szemben annál több jelentős különbség. A görögben bele vannak zavarva ebbe a szakaszba olyan részletek, a melyek — a latin tanúsága szerint — *nem tartoznak a szántói birtokhoz*. Ebben t. i. messze a

¹⁾ Nyilván így sejtette Gyomlay is l. m. 21. l.

²⁾ Hömann aggodalma (i. h. 127. l.), hogy vajjon ez a két adat egyezik-e vagy sem, a legtávolabbról sem megokolt. Természetes, hogy egy és ugyanaz.

³⁾ Sőt már az eddigiekben is, igaz, lényegtelen különbség van egyes eljárásuk között. Más a felsorolási rendjük: vö. 77. l. 2. j.; eltérnek helységneveikben: a rév nevét csak a görög közli (*Σορβότου*), szintén csak ez a sziget nevét (*Ἀγία Τριάς*; Szt. háromság); viszont a latin a sziget (s a rév?) fekvése helyét közli (Sild).

9 falu s ezek viszonyai fölsorolása után következnek. E részletek jegyzékemben be vannak kerítve. Kiegészítésül álljanak itt még egyszer, most már latin megfelelőikkel: ¹⁾

a)		(14. <i>Ex omnibus istis villis</i>)
7. βεσπιαρίτας	60	15. servientes cum equis LX
8. ζυλουργός	3	mansiones carpentariorum III
χαλκείς	2	fabrorum II
βουτζίαριν	1	tornatorem I
τορνάριν	1	lagenarum custodem I

Ha azt mellőzzük (tehetjük, mert jelentéktelenségek), hogy a latinban a két utolsó kategória sorrendje föl van cserélve, továbbá, hogy a 60 lovas szolga után a görögben nem az ácsok következnek, hanem a szántói 12 halász, az oklevelek e szakaszai hajszálig egybevágnak a két legfontosabb mozzanatban: a foglalkozások s a mennyiség adatában. Igen nagy ellenben a különbség a személyek hovatarozandósága kérdésében. A görögre jóhiszeműen magát rábízó azt hinné: e mesteremberek szántóiak, ott vannak t. i. fölsorolva, a hol általán szántói birtokrészletekről van szó. A. latin szerint, mely az 1109.-i tényleges, állapotokat közli, ²⁾ ez nem igaz; *a lovasszolgahad s a négy fajta mesterember 1109-ben ex omnibus istis villis* — nyilván mind a kilenczből — járt a monostornak; ez csakugyan a 9 helység után is adja ezt a jegyzéket. Ha 1109-ben az egész birtokról járt, aligha valószínű, hogy Szt. István még Szántóból adhatta volna őket. E szerint e részletnek legalább is a görög oklevélben elfoglalt helye erősen kifogásolható. Sok szól azonban a mellett, hogy belső lényege körül sincs minden rendben. Legelső sorban a számadatok jelzett egyezése. Hogy az 1109.-i renovatio még mindig ugyanannyiról beszél, mint az egy századdal előbbi oklevél állítólagos mása, igen föltűnő. Lehetséges, de nem nagyon valószínű,

¹⁾ A következőkhöz vö. 50. s köv. lk.

²⁾ A 4—5. sk. így nyilatkoznak az új oklevélről: ... oportuit novum fieri, quod ea contineret, quae monasterium illud sine omni controversia illo tempore obtinuit, quando ipsum privilegium praeceptum est renovari.

hogy egy évszázad alatt semmi változás sem állott be.¹⁾ Másodszorban egy elvi jelentőségű mozzanat szólhatna e részlet ellen. Minthogy ezen elvre később is hivatkozom, bővebben ki kell fejtenem.

Az új latin oklevél állítólag azért készült, hogy a régi birtokállomány mellett föl legyen véve oklevélbe az új gyarapodás is. Ebből következik, hogy készítőinek elvileg különbséget kellett tenniök eredeti, Szt. Istvántól származott s újonnan szerzett birtok között. Kérdés azonban, hogy ezen elvi álláspontnak tényleg kifejezést adtak-e. Az 5.—6. sk. bevezetése, »Et haec sunt ea, quae inventa sunt esse ipsius ecclesiae«, keveset ígér, mivel az 1109-re vonatkozó, látszólag nivelláló kifejezés. A Szárberényt tárgyaló mondat eleje állítvány nélküli, a második felében azonban már *est* áll, a mi 1109-re vonatkozó constatálás. Szántó első részleténél egyszerre egy más fordulat jelentkezik: *dedit sanctus Stephanus*, a mi utalás a XI. század elejére. Innentől kezdve valóban változtatják egymást e kétféle kifejezések: olyanok, a melyek a XI. század elejére vonatkoznak, t. i. a *dedit sanctus Stephanus* és *dedit sanctus rex*,²⁾ másfelől pedig olyanok, a melyek a XII. század elejére, a renovatio korabeli viszonyokra vonatkoznak, t. i. *est* — *sunt*, *habet* — *habent* s (egyszer) *licet*.³⁾ Ha amazok oly élesen vannak egyes helyeken hangsúlyozva, továbbá, ha emezek viszont a maguk részéről oly határozottan állanak olyan esetekben, a melyek a XI. század elején tényleg nem lehettek meg, t. i. a közös birtokok jelzésénél Serlous (13. s.: *est*), Padrag (13—14. sk.: *habet*), Göröncsér

¹⁾ Erdélyi László, Egyházi földesár és szolgálói a középkorban cz., id. m. 16. sköv. lk.-ról hivatkozom a pannonhalmi két birtokösszeírás. az 1087.-i és 1237.-i, eredményére. 150 év alatt (épen felével több idő alatt, igaz, mint a mi esetünkben) összességében 557 > 1580 gyarapodást tüntet föl az utóbbi; az iparosok szaporodása a pásztor-lovasz néppel együtt 111⁹/₆ (21. l.). Ha kevesebb arányszámmal is, hasonlólt várna itt is az ember. Ugyanígy hivatkozhatom a 60 lovaszolgának egy helyről föltűnő nagy számára. Az O hamistói körültekintésére jellemző, hogy az M adatait változatlanul vették föl a XIII. sz. végén.

²⁾ Összesen 4 esetben: a 8. s. kétszer, továbbá a 10. és 17. sk.

³⁾ A következő helyeken: *est* a 7., 9., 11., 12., 13. és 14. sk.; *sunt* a 9., 10. és 16. sk.; *habet* a 14., 15. és 16. sk.; *habent* a 11. s. és *licet* a 12. s.

(14. s.: *est*) falvakban: akkor jogosult azon következtetés, hogy a latin oklevél írói az eredeti, Szt. Istvántól származó birtokokat tudatosan akarták kifejezésre juttatni a *dedit*-tel, míg a többiekét, az új gyarapodást, a többi igékkel szintén szándékosan akarták jelezni. Ha ezt mint kriteriumot alkalmazzuk, eddig megbeszélt részletekre igazolónak felőlük nyilvánított kételyeink. Így a lakás és letelepedés engedélyezésénél *licet* ígét találunk a 12. sorban, így e mozzanat XII. századeleji; azaz ha az összes következményeket levonjuk, ítéletünk a megfelelő görög részlet eredetisége felől teljesen visszaütasító kell hogy legyen. A csak az imént, 80. l., megbeszélt szárberéngi felsorolás eltérése is érdekesen igazolható. Mivel a latinban a görög »48 $\kappa\alpha\tau\upsilon\iota$ + 6 $\acute{o}\psi\alpha\rho\acute{\alpha}\delta\epsilon\iota\varsigma$ « helyett csak egyszerűen »54 mansiones« van, érthető, hogy *est*-et találunk benne. A szántói összes részletekről nem ilyen egyszerű a számadás.

Ha kriteriumunkat a szóban forgó részletre, mely a 60 lovasszolgárról s a négyféle mesteremberről szól, alkalmazzuk, akkor annak az alapján, hogy ezek latin megfelelőjében »non *habet* abbatissa nisi solummodo...« áll, azon ítéletet kell nyilvánítanunk, hogy ez szintén 1109.-i birtokállapotról vonatkozik. Azonban ezen megállapítás segítségével s új kriteriumunk felhasználásával, úgy hiszem, az egész szántói csoportot meg fogjuk oldhatni, az 5. sortól a 8. közepéig, $\varphi\alpha\mu\iota\lambda\lambda\alpha\varsigma$ $\tau\epsilon\tau\alpha\kappa\omicron\nu\alpha\tau\omicron\upsilon\iota$ $\tau\omicron\upsilon\tau\alpha\upsilon\iota\upsilon\iota$ $\acute{\epsilon}\nu\alpha\upsilon$ -ig, sőt $\tau\omicron\upsilon\ \nu\eta\sigma\iota\upsilon\iota\ \tau\eta\ \acute{\Lambda}\gamma\iota\alpha\upsilon\ \tau\epsilon\tau\alpha\delta\alpha$ -t is, — habár egy kevés körülményességgel. Ha a latin következő helyeit vesszük alapul: Villam Zamtou iuxta Danubium *dedit* prius Sanctus Stephanus cum triginta mansionibus et postea *dedit* in dedicatione ecclesiae viginti mansiones in eadem villa (8–9. sk.); *Dedit* etiam insulam in Sild et praeter ipsam insulam *dedit* praedium... (10. s.); továbbá, ha tekintetbe vesszük, hogy, mint általában a csak XII. század elején lehetséges földközösségre vagy annak ellentétére vonatkozó helyeken *est* van mindig, *est* van itt is: Tota terra ipsius villae dominium abbatissae *est* (9. s.), annyira, hogy a 10. sor szerint Szt. István adományozta (ott persze *dedit*-tel közölt) sildi birtok 1109.-i közössége is külön jelezve van: sed terra *est* communis (11. s.): akkor azt állapíthatjuk meg, hogy latin oklevelünkben a szántói részleteknél is törekedtek kiemelni, a mi Szt. Istvántól eredett

birtok volt. Ám, ha ezt az elvet végigvezetjük, meglepő dolgok tűnnek ki. E szerint *Szántóban nem ered Szt. Istvántól semmi más, csak a 30+20 telek, továbbá a sziget Sildben s az ugyanott lévő birtok.* Csak ezeket kíséri t. i. a latinban *dedit*. A mi a görög szövegben ezeken kívül még ott áll, t. i. a 12 halász, a vásárjövedelem s a rév a 7 révészszel, azt 1109.-i részletezéseknek kell mondanom. Ezeket t. i. csak *est* s hasonlóik kísérik. A kriterium végigvitelét rendkívül támogatja az, hogy az utóbbi csoporthoz hasonló módon szerkesztett részlet, a 11. sorbeli »*Et in ipso portu Sild habent piscationem sturionum*«, a sildi rév halászati jogáról, a görögben egyáltalán meg sincs.

Ezt az egész nagy részletet fent, az 50. s köv. lk. nyelvi alapon fejtegettem. Az ottani eredményekkel teljesen összevág-nak az itteniek. Figyelmet érdemel, hogy az itteni új krite-rium alapján eredetinek kihozott részletek a szántói katalogus-ban jellemzően vannak elhelyezve: a 30+20 *φαιλία* elől, az 5—6. sk., a szigetről szóló pedig a legvégén, a 9. s. A nyelvek ezzel tökéletesen parallel tények. A 30+20 *φαιλία* az *ἔχοντα* vonzatában állanak, a *τῶ νησίν τῆν Ἀγίαν Τριάδα* pedig, közbe-eső nom.-ok után, azon *ἰδιῶρι* vonzatában, a mely az *ἄπερ ἐστίν εἰς τὸν Δούναβιν* helymeghatározástól elősegítve először 20 *φαιλία*-nál jelentkezett. Végül *ἄφαρδας δώδεκα*, most már világosan látszik, közbekerült egy egészen idegen részbe, de *ἰδιῶρι* vonzatában: ez egyik legerősebb bizonyysága annak, hogy az 5.-től a 8. sor közepéig terjedő szakasz, a szántói jegyzék, részletei különböző helyekről vannak összekeresgetve.

b) 8. εἰς τὸ Πωλοσινικὸν τοῦ μέρῃ 16. s. *Et in villa Polosinic*
ἀμπελουργός 1 *habet abbatissa unum*
vinitorem cum vinea sua.

Legelső és legfontosabb tény: Paloznak falu neve bele van zavarva a görögben a szántói részletekbe, a 9 falu hiteles jegyzékében viszont már nem szerepel. A latin a 9 helységen túl egészen különleges birtokként közli, azoktól jó messze. A görögbeli helye e szerint azonnal kifogásolható ennek a rész-letnek is. Lényege szintén. A szt. király »9 falut földestől

együtt« adományozván, így egyszerre alig keríthetett sort egy tizedik falu egyetlen, különös munkát teljesítő szolgájára. Már Gyomlay helyesen látta, hogy ez a felsorolási tag a megelőző különleges szolgálmányokat teljesítők jegyzékének a folytatása,¹⁾ mi azonban hozzátehetjük a forrás megjelölését is: a latin alapján. Ebben t. i. e hely közvetlen folytatása az előbbinek; felsorolva a 60 lovasszolgát s a négy fajta mesterembert, s megállapítva, hogy *ceteri sunt vel vinitores vel aratores*, ez emlékezteti az íróra, hogy ide iktassa azt: *Et in villa Polosinie habet abbatissa unum vinitorem cum vinea sua*. A görög eljárása a latin sorrendjének meghódolás, semmi más. A latin *habet*-tel közli e birtokrészletet, a miből az következik, hogy ez is új birtokgyarapodás volt, az M állítólagos eredetijében tehát nem állhatott. Alaki egyezésük a latin prioritásához szintén sokat jelent: »vinitorem cum vinea sua« megfelel τῷ μῶν ἀμπελοργῶς εἰς-nek;²⁾ Πολοσινίου pedig a latin Polosinie-hez közelebb áll, mint akármely más két az oklevelekben egyező helységnév egymáshoz.³⁾

c) E kifejezés közvetlen folytatását, mely a 78. lapbeli jegyzékben kettős keretben van, tökéletesen ugyanezen szempont alá veszem. A hely ez:

8—9. καὶ εἰς τοῦ Παταδὶ ὁ μελεχθῆς ἀμπελοργῶς εἰς.

A szántói részletek közé erőszakoltsága nyilvánvaló abból, hogy Fadd is külön helység, melynek Szántóhoz természetesen a legkevesebb köze sincs; a szt. király 9 helységadományozásához, minthogy a hiteles jegyzékből hiányzik, szintén semmi köze. Külső alakjára megelőzőjével hajszálig azonos fogalmazvány: egyezik szerkezetében, egyezik kirívó nominativusában, egyezik az o-u hangcserében. Minden egymás mellett jelöli ki helyüket; ezért amarról az összes következményeket ki kell reá terjeszteni; nemcsak rossz helyre, hanem egyáltalán 1109-ben került be ez is az oklevélbe. E megállapításnak azonban két nagy nehézséggel kell megküzdenie. Az egyiket a μελεχθῆς okozza, a mely szó Gyomlaynak egészen kitünő paralelre

¹⁾ I. m. 18. l., vö. fönt. 51. l.

²⁾ Erről fönt, a 28. és 43. lk. is volt már szó.

³⁾ Mindez összehasonlítandó az 51. lappal.

támaszkodó s eddigelé elfogadott megfejtése szerint a faddi vinczellér neve.¹⁾ Kétségtelenül föltűnő volna, hogy 1109.-i birtokállapotnak egy századdal korábbra vetítésénél 1109-ben élő személyt, illetve annak nevét is a multba helyeznék át. E nehézség eltüntetésének egyik módja azon föltevés, hogy ez mégis csak így van: Μελεζδης tulajdonnév, a faddi vinczellér neve s ez naiv együgyűséggel át van telepítve a XI. századba. A másik, persze hasonlóan föltevés, arra volna alapítható, hogy ha e szó eddig űsmert rokonai mind a szőlőműveléssel függenek össze,²⁾ akkor még mindig megvan annak a lehetősége, hogy az ὁ μελεζδης állítólagos vinczellérnévben foglalkozást jelentő közszó rejtőzik. E szerint itt nem tulajdonnévvel van dolgunk; a mihez még hozzá kell tennem, hogy a görög oklevélben szent Istvánon kívül egyetlen egy ember sincs megnevezve, a paloznaki hasonlóan egyetlen vinczellér se. Sőt a latinban is Kálmán király és Simon püspök csupán; a vespriemi püspök neve pl. nem áll benne; Padrag fia is csak atyja nevével van megnevezve. Valami nagyon különösnek tetszik, hogy éppen a paloznaki vinczellér neve szerepelne. A μελεζδης aligha lesz itt más, mint foglalkozást jelentő köznév, a személynév alapja. A másik nagy nehézség az, hogy ezen általam 1109.-i birtoknak jelzett részlet a latinból hiányzik: ebben szó sincs faddi vinczellérről.

Ez az utóbbi megállapítás azonban, a mennyire akadálynak látszik első tekintetre, ép oly előbbre vivő lesz a következőkben, ha úgy fogalmazzuk: íme van egy hely a görög oklevélben (már legyen akármilyen), a mely a latinból hiányzik, holott benne kellene lennie, mivel Szent István adományának egy részlete. Ha az én föltevéseimtől eltekintünk, azt lehetne kérdezni: ezt a hiányt e szerint úgy kell érteni, hogy a faddi vinczellér elveszett 1109-re? Én azt hiszem, éppen ellenkezőleg. Ámbár bizonyos, hogy az apácák folytattak birtokpereket,³⁾

¹⁾ L. a fönt 45. l. 3. j. id. m.

²⁾ Gyomaiay i. h. s. Szamota-Zelnai, Magyar oklevélszótár 642—643. lk. Meleg címszó alatt: 1601. Az Malon vagion két szőlő. Az Melegh oldalon vagion egy szőlő s az 1240.-i pannoniálmí összeírásból: Hec sunt nomina vinitorum: Melegd; Arad, Buch.

³⁾ A latin 3. s. áll: inevitabili necessitate quarundam litigationum.

mégis a latin oklevél sehol sem mondja, hogy a szt. király adományából elveszett volna valami (a XI. században ez alig is valószínű), sőt *esakis gyarapodásról* beszél.¹⁾ Az egész anyag összehasonlításából is tényleg az tűnt ki, hogy elveszett jószág nincs egy se, csupán birtokostársak jelentkeztek egyes helyeken. Vegyük épen a különleges szolgálmányokat végző személyeket. Egyetlen egy se hiányzik. Miért hiányoznék épen a faddi vinczellér? Nincs ok miért föl nem tennem, hogy *ennek a passusnak a latin oklevélben benne kellene lennie*, s ha hiányzik, annak semmi más oka nincs, mint hogy véletlenül kimaradt.

d) Hogy hogyan és miért, azt az eddigiek alapján nem bírnök még teljesen megfejteni. Útba fog azonban igazítani ezen eset pendantja, a melyben csak a két oklevél szerepe van fölcserélve, a lényeg azonban ugyanaz, mint itt volt. A birtokfölsorolások különbségei s a görög inferioritásának bizonyosságai között is a legjelentékenyebb, kölcsönössége folytán az előbbivel egy értékű két részlet van a latinban. Egyik a 10—11. sorokban: . . . et praeter ipsam insulam *dedit* praedium in ipso portu Sild ad opus pecudum; a másik a 17. sorban: Praeter hanc *dedit sanctus rex* in portu MODOCEA piscationem husonum ad opus monialium.²⁾ *Ezek* azon ismérv alapján, a melyet a szántói részletelnél alkalmaztunk, *a görögben benne kellene hogy legyenek s annak ellenére hiányoznak*. A végső következmények levonása előtt tanácsos közbevetőleg leszögezni, hogy a két oklevél kölcsönös, egymást kiegészítő viszonya már az eddigiek alapján eléggé kétségen fölül áll. Végső szavaiban a latin expressis verbis utal a vetus privilegium használatára; közben a birtokoknál a szent király adományát folyvást kiemeli, a mihez forrásának a görögnek kellett lennie; egész gondolatmenete s technikája összevág a görögben is torzul meglévővel. Ámde számos bizonyíték merült föl arra is, hogy a görög maga reflectált a latinra, illetve 1109.-i viszonyokra. Egészen nagyterjedelmű részlet volt kihatározható, a melyben a latin prioritása szembeszökő a görög előtt. Egye-

¹⁾ Vö. 19—20. sk.

²⁾ Nyilván elnézés. Hómannál i. m. 127. l. az, hogy a madocsai rév halászlati jogát *újjonnan szerzett*-nek mondja.

zések s különbségeik kiválogatása után azonban végre is két különös mozzanat maradt hátra: egyik ponton az egyik, másikon a másik oklevél bővebb. Van egy hely, a mely a latinban hiányzik, pedig minden jel szerint benne kellene lennie, viszont két másik, a melynek — hasonló körülmények között — a görögben kellene foglaltatnia. Míg csak az elsőt tárgyaltam, véletlenségnak mondhattam kimaradását; a második után ezt már alig vagyok hajlandó megengedni. Itt figyelemtelenségről szó sem lehet többé, hanem — mint egyelőre nevezni akarom — a két oklevélnek 1109-ben együttes kezeléséről.

A latin oklevél bevezetése s zárórészlete ebben az irányban némi halvány fényt vet a történetekre. Simon pécsi püspök fáradsága, »szorgalmas nyomozása« az ügy tisztázása körül, a »veritas«, a melyről referált az uralkodónak, a »sine omni contradictione« kelleténél több nekifoházkodás. Meggondolva, hogy az új oklevél, saját szavai szerint, az 1109.-i viszonyokat fogja nyújtani,¹⁾ tehát a régihez képest különbségeket érez magában — a mit egyébként a gyarapodásokra gondolva ismételt is határozottan²⁾ — föltűnő, hogy közvetlenül ezen utóbbi kijelentése előtt mégis ostentative a kettő, a régi és az új oklevél *szembeszökő egyezésére* utal.³⁾ Az oklevél ezen föltűnő bekerevezését t. i. a tények nem igazolják. A magyarázat, úgy látszik, csak az lehet, hogy nem is igazolhatják, mert mindez a körülményeskedés nem szolgál másra, mint e szavakkal ellenkező tények palástolására. E meggyőzően hangzó sorok már a jövő nemzedékek megtévesztésére gondoltak: nevezetesen a latin hitelét akarták egyszersmindenkorra biztosítani.⁴⁾ E szerint a nagy biztonsággal hirdetett concordia veteris et novi nem a tények spontán benyomása volt 1109-ben sem, hanem egyeztető munka eredménye, — s az egyeztetést épen azért végezték, hogy ez elérhető s mondható legyen.

¹⁾ A már idézett helyen: 4. s köv. sorokban.

²⁾ Szintén id.: 19. s köv. sorokban.

³⁾ 18—19. sk.: *Vetus privilegium . . . ideo adnotavimus, ut ex concordia veteris et novi cognosceretur certitudo veritatis.*

⁴⁾ A sors meghozálta magát azzal, hogy a következő század végén létrehozta az O-t.

A birtokfölsorolást tartalmazó részletekre ez azt jelenti, hogy 1109-ben a latin fogalmazásával egyidőben a lemásolandó eredetit is megfelelő átdolgozásnak vetették alá, az utóbbi egyes részeit összhangba igyekeztek hozni az újjal. Bizonyos dolgokra, hogy-hogy nem, nem került vagy nem kerülhetett már sor, a mellett talán az M görög részének az írója maga is érezhette zavaros munkája bizonytalanságát, mindenesetre biztosítani kívánta magát és munkáját minden eshetőség ellen, szemrehányásokkal szemben: erre volt jó neki, ép úgy, mint a latinnak a *concordia veteris et novi* és a *quaedam in novo, quae non inveniuntur in veteri*, a naiv, de 1109.-i viszonyokra tudatosan reflectáló καὶ ἕτερα πλείονα.

Visszatérve a 77. l-on abbahagyott fonálhoz, további eredményként a καὶ ἕτερα πλείονα-nál is azt nyerjük, hogy nemcsak a καὶ ἕτερα πλείονα 1109.-i fogalmazvány, hanem az egész ünnepélyeskedő mondat. Ennek azonban közelebbi bizonyosságai is vannak. A μέχρι σωστήκαι ὁ οὐρανός καὶ ἡ γῆ kifejezés előzői közül azok az ἄχρι στάσεως vagy σωστάσεως κόσμου alakúak későbbiek, semhogy a XI. század elején lehetséges volna ily átalakítás, mint a miénk, mikor a vele egy szinten álló εἰς αἰεὶ ἄχρι περιστάται τὸ περίγειον 1192-ből való.¹⁾ A legfontosabb azonban az εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον τοῦ μητροπολίτου τὸ μοναστήριον kifejezése. E phrasis 2 részlete megvan az oklevélben más helyen is. Első fele a 6. s.: εἰς τὸν ἐνθρονισμὸν τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου, a második fele pedig a 2. s.: τὸ μοναστήριον τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου τοῦ μητροπολίτου. Azon körülmény, hogy a 11—12. sorokbeli mondat phrasisa ezen két külön, önálló fél egybeolvasztása, persze nem volna döntő létrejötté korát illetőleg. Szerencsére azonban a 2. sorbeli τὸ μοναστήριον τοῦ μητροπολίτου oly jeleket visel magán, a melyek reá s az öt követő helyre következtetéseket engednek meg. Noha nem példátlan, hogy a monostorok ellenőrzésének a jogát a helyi püspök helyett más, rendesen magasabb hatóság gyakorolja, mégis ilyen eset távolról sem oly magától értetődő, hogy e jogviszonyról az oklevél érdemlegesen meg ne emlé-

¹⁾ L. fönt 58. l. a 12. j.-tel együtt.

kezzék.¹⁾ Görögünk kétszer előforduló *μοναστήριον τοῦ μητροπολίτου*-ja²⁾ valami bántó élességgel állítja előtérbe az (esztergomi) érsek személyét, azonnal a 2. s., mindjárt az alapítás summaris közlésében, a nélkül azonban, hogy a monostor e jellege lényegét meghatározná valahol. Oly gondolat, hogy talán épen a summaris közlésmódra viendő vissza oly részlet kimaradása, a mely erre máskülönben vonatkozott volna, egyáltalán nem látszik kielégítőnek; az sem, hogy talán külön alapítási oklevél intézkedett volna erről is.³⁾ Nem megfelelők pedig e gondolatok azért, mert az M latin felére nincsenek tekintettel, holott nem lehet mellékes, hogy hogyan áll a kérdés ebben. A tényállás itt nem egészen közönséges. Meglepő, hogy ezt a *τοῦ μητροπολίτου*-t a latin sehol se használja: benne nincsen szó »érseki monostor«-ról, hanem mindannyiszor egyszerűen csak »*monasterium*«-ról. »Érseki monostor« szavak helyett azonban a latin szerencsére egy egészen fontos más támogató érvet, *eseménybeli tény*t nyújt, nevezetesen azt, hogy a veszprémi püspök diocesisében lefolyó birtok- és oklevél-revideálásban *Simon pécsi püspök* intézkedik. Ha ebbe az ember bele is törődik, azon megokolással, hogy a veszprémi püspök helyett egy idegennek a bevonása épen a monostor érseki, azaz a veszprémi püspöktől független jellegének folyomány, még mindig egy fejtörővel kell megbirkóznia, t. i. azzal, hogy akkor vajjon minek külön említeni abban a gyanusan bőbeszédű narratívában elől (6. s.): *consensu episcopi Bezprimensis*. E tények összevetéséből, úgy látom, az a következmény vonandó le, hogy mindkét oklevelünk, a latin és a

¹⁾ Görög oklevélről lévén szó, figyelmet érdemel, hogy annak fogalmazója számára e tény egyáltalán nem lehetett természetes. A keleti egyház t. i. noha a kypolyi patriarchai széktől függő »*ἕκαστον διαίτησον ἑἑῶν*« monostort is ismer, feltékenyen örökődik épen azon, hogy a helyi püspök jogai a lehetőséghez képest csorbát ne szenvedjenek. Vö. Zhishmann i. m. 7., 21., 29. és 36. lk., a forráshelyek közül különösen Balsamon-t a chalcedoni zsinat 8. kanonához, *Rallis—Potlis, Σύνοδος τῶν θείων κανόνων* II. 236. l.

²⁾ Gyomlay 13. és 14. lk. »székhelyi«-nek fordítja, vö. magy. 16. l. j. is; én természetesen »érseki«-nek nevezem.

³⁾ Nem felejtendő t. i., hogy a mi M-ünk birtokadományozási oklevél.

görög egyformán, 1109.-i viszonyokat tükröz e helyeken is. E viszonyok nem igen épületesek, de legalább a monostor későbbi történetén vörös fonalként áthúzódo áldatlan harcok mentségére szolgálhatnak, nevezetesen azt mutatják, hogy már a XII. sz. elején megvoltak. Nem másról van itt ugyanis nézetem szerint szó, mint a Hóman rajzolásából jól ismert *küzdelenről a veszprémi püspök és az apácza-monostor között.*¹⁾ Az az illetékesség alól kibujni törekvés, a mely a XIII. sz. végén odáig vezette a monostort, hogy hamisításába, az O-ba egyenesen fölvetesse azt a passust, a mely szerint *a chrismaszentelés joga nem a veszprémi püspököt, hanem az esztergomi érseket illeti.*²⁾ már a XII. században megvolt s hasonló eljárásban meg is nyilatkozott. Ez fogalmaztatta a *μοναστήριον τοῦ μητροπολίτου*-t s ez eredményezte, hogy a veszprémi püspök csak »consensus«-ával, nem saját személyében, szerepel a renovatióban. Oly jól illik ehhez, hogy a monostornak homályos törekvéseiben Simon pécsi püspök nyújtott segédkezést, ő, a ki az ügyben anyagilag is érdekelt fél volt, t. i. *Serlous faluban compossessor a monostorral.*³⁾ Ezen idegen püspök királyi megbízatása okáról nem értesülünk, azt azonban, hogy görög tudománya miatt kapta

¹⁾ I. m. 134. és 167. sklk. Rendkívül megbosszulta magát, hogy H. a görög szöveget összes vizsgálataiban, így e pontnál is, mellőzte. Ő, a ki az O hamisításának egész problémáját ezen szerinte 1181 óta folyó küzdelem szempontjából fogta föl, nem érezte ki, hogy a görög oklevél *μοναστήριον τοῦ μητροπολίτου* kifejezésében ezen igény in nuce benne van.

²⁾ Az O 8. sorában ez áll: . . . *dictas possessiones* (t. i. az összes addig felsoroltakat) *tam in decimis, quam in magistratibus capellae dictarum villarum episcopus Veszprimiensis in nullo debeat molestare vel in aliquo perturbare, totam monasterio nostro duximus pertinendam, sicut in donationibus regalium exstitit consuetum et eadem dominae in consecratione chrisimatis et olei ecclesiae sanctae Strigoniensis pertinent.* Vö. Hóman i. h. 130., 134. és 170. lk. Önálló lelemény-e ez vagy az O másoltatója, illetve másolója az M tárgyalásom alatti helyéből merítette (persze a görögből, mivel, ismétlem, a latinban »érseki monostor«-nak nyoma sincs), nem tudom eldönteni. Az M görögje s az O latinja közötti e találkozást azonban az O-ban levő *πύ* hiányával (vö. fönt 61. l. l. j.) egyenlő, nagy jelentőségű, fontos mozzanatnak kell tekinteniünk.

³⁾ A latin 13. s.: *Septima villa est Serlous, sed terra communis est cum populo Quinqueecclesiensis episcopi.*

volna, az eddigiek alapján joggal kétségbe vonhatom; oly másoló mellett, mint a milyen rendelkezésre állott, a pécsi püspöknek egyáltalán nem volt szükséges görögül tudnia. A legutóbbi eredmény fölhasználásával küldetésének semmi más oka nem lesz, mint a monostor kifejezett kérése vagy saját jelentkezése a veszprémi püspök mellőzése végett. Így érthető volna, hogy a veszprémi püspök competentiája tényleges kijátszásának igazolására a görögbe belekerült a *μοναστήριον τοῦ μητροπολίτου* kifejezés.¹⁾ Ezen hely s minden eddigi alapján sok okom van kétségeskedni a görög oklevél másolata körüli jóhiszeműségekben.

E 12—14., 11—12., 4—9. és 2. sorokbeli hosszabb-rövidebb részletek után, a melyekre rásüthettem az állítottnál későbbi eredet bélyegét, rövidebbre foghatom mondanivalómat.

Az elejétől kezdve követett nyelvi mozzanatok arra hívják föl a figyelmet, hogy e fölfejtett részletek nyelvi sajátosságai megtalálhatók az oklevél legkülömbözőbb helyein, de főleg a 11. sor előtti részekben; a 14. sor utániban ellenben alig két mozzanat. Így: a vulgaris *sic* + acc. pusztá dat. helyett a 2., 8. (kétszer) és 14. sk.; az affectált *ev* + dat. irodalmi pusztá dat. vagy vulgaris *sic* + acc. helyett a 2. s.; *θελοντας* másai az 1., 2. és 5. sk.; *θεωρη* a 3. és 14. sk.; fölösleges *iva* a 9. s. Ezek alapján nem nehéz azt a kijelentést tenni, hogy az

¹⁾ Kár, hogy az ezen időtájt élő veszprémi püspök személye nem állapítható meg: Almarus volt-e vagy Matthaëus (vö. *J. Lukich*, *Series episcoporum Vesprimiensium o documentis correcta. Excerpta Monum. Romana episcop. Vesprim.* t. IV., p. 5.); egy bizonyos: Kálmán király 1113-i keletű, a zoberi convent birtokait megerősítő oklevelében egymás mellett szerepelnek a tanúk sorában *dominus Simon Quinqueecclesiensis* s *dominus Matthaëus Wesprimensis* (Hazai okm. t. VIII. k. 7. l.). Az esztergomi érsek ez időtt *Lőrincz*. Minthogy az O hamisítványnak bizonyult, a reá vonatkozó tudnivalókból törölnendő az, hogy 1109-ben a renovatio az ő számára biztosította azon jogot, hogy christna és olajszentelés dolgában az apácziák alája, az esztergomi érseki székhely alá tartoznak (pl. *F. Knaut*, *Monum. eccl. Strigoniensis. I. Strigonii.* 1874, 74. l.); törölnendő természetesen az is, hogy az O intézkedése *türelmi* jelleme volna 1109-ben. E hiedelmek helyébe azon új tényt kell iktatni, hogy az esztergomi érseknek egy, az M-be beesempészett görög phrasis útján ép oly jogtalanul biztosítottak előnyt 1109-ben a veszprémi püspök rovására, mint a másik század végén az O nagy betoldásában.

oklevelet elejétől végig egyenlő mértékű, egyforma vulgarismusok jellemzik: az M görögje tehát mintegy egy öntésre készültnek látszik. Minthogy ezen eredmény nagyjában az előző fejezetben is megvolt már, most ennek az értelmezését kell adnom.¹⁾ Ha e fejezet fejtegetései megállják helyüket, ha a legjelesebb áruló mozzanatok azt a vallomást adták le, hogy nem XI. századeleji, hanem 1109.-i keletűek, akkor a stilizálásában egységes munkáról ezen legutóbbi összegező megfontolás után azt a tételt kell formálnom, hogy az *M teljes egészében átdolgozott*. Csupán azt kell megszorításul hozzátennem, hogy a 11. sor előtti részen erősebben észrevehető s alaposabb munka folyt, mint a 14. utáni zárórészen, a bőven ömlő, kicsiszolt, traditionalis phraseológiájú nagy anathemán. Amoda lényegbe vágó tárgyi mozzanatokon eléggé barbár gazdálkodás folyt, emide szóvirágokon kevesebb változás esett, úgyszólván semmi, alig egy-két helyen került be vulgaris alak, illetve dialektusbeli hangtani sajátosság. Ezt tudva talán nem is különös, hogy maga a latin is ezt a részt tisztelte meg azzal, hogy egyesenesen phraseologiai kölcsönzéseket tesz belőle s különösen is utal rá. Mivel a görög szöveg másolója s a latin fogalmazója egyformán figyelemmel volt rá, ez is e két ember közeli viszonyáról ad le közvetett vallomást. E szerint az M görög szövege úgy áll előttünk, mint egy az 1109.-i viszonyokra, az azon évi latin oklevélre tekintettel, vele egyidejűleg, közös manipulatio alapján létrejött szöveg. Végső célul az M-nek Szt. István korabeli eredetijéhez való viszonya megállapítását tűzve ki, ahhoz az M-re igen kevésbé hízelgő eredménnyel eljutottunk. A teljes tisztázáshoz azonban néhány, meglehetősen körülményes lépés szükséges még.

2. Egy külön útmutató a latin oklevélben.

A latin oklevél protocollaris részében, elején és végén, áruló jeleket találtam abban a bőbeszédűségében, a melylyel a püspök fáradozásait, továbbá a régihez való viszonyában

¹⁾ Vö. különösen a 73. l-t, a hol ez a megállapítás már megvan, a hol azonban következményei levonása előtt biztos tényeket követtem előbb.

egyszer különbségét, másszor egyezését föltűnően tárgyalja. A concordia megléte hangoztatását a kihozására törekvés palástolásának minősítettem. Megerősít ebben a hiedelemben épen az a hely, a melylyel a latin írója, csodálatraméltó homályossággal és hanyagsággal vetve élénk, azt gondolta, hogy minden aggodalmat eloszlat, holott épen ellenkezőleg, modern korunkban legalább, annyi gond okozója lett. Értem azt a mondatot a 17—18. sorokban, a melyet Engel jelölt ki először fejtörőnek: *Vetus . . . privilegium iuxta linguam auctoris monasterii graece scriptum*. Vegyük e helyet egészen kimerítően fontolóra.

Különös figyelmet érdemel az a tény, hogy, bár a latin oklevél első 7 sora is sokat foglalkozik a *vetus privilegiummal*, az egészben ez az egyetlen hely, mely annak görögnyelvűségét szóvá teszi.¹⁾ Még inkább azonban az a kettős nehéz-

¹⁾ Ez annál különösebb, mert ugyanezen első 7 sor megemlékezett a *vetus privilegium* perdöntő szerepléséről, a mi hazánk területén görög oklevélről föltűnő nagy dolog. Az oklevélnek ezen események, t. i. a *quaedam litigationes*: » a lepecsételt és begöngyölt oklevél fölnyitása, körüli szószaporításából » az új keletkezésének ugyanezekre visszavivéséből azt lehetne következtetni, hogy a pörök » a fölnyitás 1109 táján történtek. Támogatná e föltevést az is, hogy a birtokmegállapítás 1109-ben » *sine omni contradictione* » történik, a mi nyilván úgy értendő, hogy az érdekelt felek be voltak vonva a vizsgálatba; valamint az is, hogy különösen hangsúlyozva van: a birtokok azon időpontbeli állapota van fölveve, a mikor a renovációs parancs jött, tehát nem a pörök előtti birtokviszony. Ekkor persze, mikor a királyi udvarban ily kitűnő munkájú görög ember tartózkodott, görög oklevélnek törvénytűzék előtti szerepe nem okozhatott nagy gondot. Ha azonban az eredeti oklevél Szt. István korától fogva csakugyan görögül volt meg, akkor minden időre megvolt az a lehetőség, hogy fölnyissák. Ez nekünk ma nagyon problematikusnak tűnik föl, 1109.-i latin oklevelünk ellenben oly természetesnek találta, hogy a görögnyelvűséget egyelőre quantitá negligible-nak minősítve hallgatással mellőzi » csak legeslegvégül hozza szóba. Könnyelműsége érthető, mikor történeti távlat nélkül, saját tapasztalatából látta, mennyire nem okozott gondot az oklevél görögösége. Én mindezt azon föltevésben írom, hogy az M-nek eredetije volt, még pedig görög nyelvű. Míg így mentem a latin íróját, épen ezen személy » az 1109.-i viszonyok, de főleg az 1109.-i M görögje alapján mellőzendőnek vélem mindazt, a mit Karácsonyi, Szt. István király élete 59—60. l. állít. Ó, a ki az M (= eredetije) görögöségét még csak annak sem tudja be, hogy a kiállító

ség, a melylyel az auctor monasterii személyének meghatározása s e személylyel az oklevél görögnyelvűségének egyeztetése jár.

Eleve világos, hogy ha *auctor monasterii* = a monostor alapítója, akkor, tekintve, hogy a monostor alapítója Szent István, e hely ellenmondást tartalmaz, mivel Szent Istvánt görög anyanyelvűnek mondaná. Az ellenmondás kiküszöbölésének megpróbálták már mind a két módját.

Karácsonyi J. emendatiót kísérelt meg a hagyományon. Így olvassa: »iuxta linguam auctoris <privilegii> monasterii graece scriptum« s így fordítja: »a monostor kiváltságlevele szerzőjének nyelvéhez képest görögül iratott«¹⁾ Ötlete azon gondolatmenet következménye, a melyet két részletben, a Szt. István kir. élete 39—40. és 59—60. lapjain kifejtett volt.²⁾ Mint az egész gondolatmenet, tarthatatlan benne ez a lépés is. Valamely szó kihagyásának a föltevését s így pótlás megkísértését semmi sem indokolja. Auctor monasterii: e kifejezést maga Kará-

szt. király » az elfogadók, az apácák, értették e nyelvet, hanem pusztán annak, hogy görög formulákban járatos ember volt kéznél, azt hiszi, hogy Szt. István úgy gondolkozott: oklevele számára a görög nyelv elfogadható, mert hiszen, ha törvényszék előtti felhasználásra kerül a sor, görögül értő ember mindig akad országában. Ezt a megokolást részemről visszautasítandónak itélem. De még inkább azt, hogy Karácsonyi azon időpontot, a meddig ez az állítólagos Szt. István-féle gondolat lehetősége megvolt, 1054-re teszi. Eredményeimből s legutóbbi fejtegetéseimből világos, hogy ez az 1054 általában a hazánkbeli görög tudás, de főleg a mi oklevelünk értéke szempontjából teljességgel közönyös datum. A mennyiben oklevelünk eredetije görög volt, annak érvényesülésére 1109 tájánál nem volt soha kedvezőbb időpont. Ha Szt. István Karácsonyi gondolata szerint számított (a mit egyáltalán nem hiszek), a maga javára alaposan tévedett 1109-ig, ellenben annál jobban megjárta 1109-en túl. Bizonyítja az O.

¹⁾ Vö. fönt 8. l. 1. j.

²⁾ E nézet egyik feléről csak az ímént volt szó, a 94. l. 1. j. Másik feléről, mely azt tartalmazza, hogy a veszprémvölgyi monostor Gizella királyné alapítása volt német apácák számára, még később fogok tárgyalni. Itt most elég jeleznem, a végből, hogy föltüntessem, mennyire kikapcsol minden görög vonatkozást az alapítás tényében, mennyire csak az épen véletlenül görög oklevelet szerkeszteni tudó ember jelenlétét hangsúlyozza s állítja oly óknak, a melyre oklevelünk görögösége visszavezetendő. Vö. egyébként elől a 11. és 12. lk. is.

csonyi is érti, mivel saját maga azzal érvel lehetetlensége mellett, hogy auctor monasterii (= monostoralapító) István és Gizella. Úgy a hogy tényleg el is fogadható, így egy szó beiktatására, mikor a hely érthető a nélkül is, semmi szükség. Az általa létrehozott *auctor privilegii* ellen azonban egyenesen tiltakozik a középkori latin nyelvhasználat. »Oklevél szerzője« magyarul is soloecismus, még inkább latinul. Az oklevél fogalmazójának a neve Németországban és Itáliában *dictator* volt.¹⁾ *Auctor privilegii* igenis van, ez azonban a kiállítót (*Aussteller*) jelenti.²⁾ Még ha a Paoli-féle fölfogásban »*autore*«-n az oklevélben foglalt jogi tény életre hívóját látnók is,³⁾ bizonyos, hogy *auctor privilegii monasterii* az oklevél fogalmazóját semmi esetre se jelentheti, hanem a monostor kiváltságlevele kiállítóját, azaz kizárólagosan, egyesegyedül Szent István királyt.

Melich János az interpretatio segítségéhez folyamodik.⁴⁾ Szerinte az *auctor monasterii* kifejezés azt jelenti: »*a monostor alapítója*«; e személy azonban nem Szent István, hanem egy, nyilván görög szertartású s görög nyelvű egyén, a ki a szent király előtt alapította a monostort; Szent István csak újra megajándékozta.⁵⁾ E nézetnek egy nagy sor érv szól ellene. Először is (s ez szinte minden mást fölöslegessé tesz): latin és görög okleveleink az M-en egyértelműen vallják, hogy alapító és adományozó osztatlanul, egy személyben, kizárólag Szent István király.⁶⁾ Másodsor: a régi alapító, a lelki üdvösségben részesülendők jegyzékében legalább, föl volna említve minden bizonynyal. Arról, hogy a monostorhoz Szent István előtt a keleti egyháznak valami köze lett volna, a legesekélyebb jel sincs elejtve se. Ép úgy nincs nyoma annak, hogy a monostor

¹⁾ *Harry Breslau*, Handbuch der Urkundenlehre für Deutschland und Italien. 1^a. Leipzig, 1912, 4—5. lk. a megf. jegyzetekkel.

²⁾ Breslau i. m. 4. l. s megfélelő 3. és 5. j.

³⁾ U. o. 4. l. 5. j.

⁴⁾ Magyar Nyelv 6, 1910, 294. l.

⁵⁾ Ez a nézet csirájában megvan már *Hodinka Antal*, A munkási gör. kath. püspökség története. Budapest, 1910, 13. l. (*görög nyelvű alapító*«-ról beszél, kinek Szt. István görögül adta ki az oklevelet), — azonban ő még más helyeken, 6. és 7. lk., Szt. Istvánt tartotta alapítónak.

⁶⁾ Elég utalnom a 37. l. 1. j.-re, a hol a *ποσούτα-δισκοβύτα-σταστέωντα-ώρποιος* participiumokat megbeszéltem volt.

apáczaserege már előzőleg ott lakott volna s e sereg görög lett volna; épen ellenkezőleg: összegyűjtésük Szent István saját munkájának van föltüntetve.

Csak egy mozzanat értékes Melich interpretációjában: az auctor monasterii személyének Szent Istvánétól elkülönítése. Ha az ember, mint ő, a görög absolut hitelét s a latin megbízhatóságát vallja, a rejtélyes értelmű mondat megfejtésére valóban nem találhat más utat. Én, bár nem osztom sem az egyik, sem a másik oklevélnek ajándékozott bizalmat, szintén ezen út követésétől s egy régi gondolat felelevenítésétől remélek eredményt. Az auctor monasterii valóban nem Szent Istvánra vonatkozik; ennek bizonyossága az, hogy míg a szent király adománya részleteit mindig sanctus rex, sanctus Stephanus kíséri (csupán a 8. és 11. sk. van ismétlődésnél puszta dedit), itt egyszerűen *auctor monasterii* áll a latinban; ez külön személy. Ezt azonban Prayval nem a monostor alapítójának, hanem a *monostoralapítás tanácsa adójának* fogom föl, tehát mintegy elnagyolt kifejezésnek *auctor monasterii aedificandi* vagy *condendi* helyett.¹⁾

Néhány más lehetőséget könnyen el lehet hártani. Ilyen volna: 1. a legrosszabb, hogy t. i. a kifejezés nem jóhiszemű,²⁾

¹⁾ Ez Pray gondolata, a ki i. m. 221—222. lk. így nyilatkozott: »mihi vero videtur verisimilius eum, qui D. Stephano condendi coenobii auctor erat, origine graecam fuisse, ut diploma Colomanni declarat«. Azt hiszem, Pray értette eddig a helyet legjobban. Kálmán király idejéből különben egykorú tanúságot lehet felhozni arra, hogy a »tanácsadó« fogalma mily könnyen átment a terv »kivívó«-jébe. A zárai S. Máriatemplom 1105-ben épült tornyán tudvalevőleg a fölírás azt tartalmazza, hogy »proprio sumptu hanc turrin . . . construi et erigi iussit rex Colomanus«, ellenben a szomszédos benedekrendi apáczamonostor 1111-ben meghalt apátnőjének, Vekenegának a síremlékén ugyanez e nő tettei között szerepel, e szavakban: ». . . Vekenega . . ., quae fabricam turris simul et apitolis struxit.« A valóság természetesen az, a mit *Farlatus* kihozott, hogy t. i. Vekenegától származik az óhajítás s a királytól annak teljesítése.

²⁾ Ez azt jelentené, hogy az egész görög oklevél koholt, de eredetinek van föltüntetve épen ezzel a phrasissal, a mely nyomatékul emeli ki a görögnyelvűséget. Visszautasítható azzal, a miről még lesz szó, hogy, még ha a szöveg többi részéről állítani lehetne is, a görögbeli magyar helységnevek koholtsága lehetetlen, mivel ezek nyelvtör-

2. hogy jóhiszemű, de pusztán önkényes ötlete a XII. század-
eleji oklevélmásoló és fogalmazó személyeknek.¹⁾ Ezek helyett
eddigyi eredményeim egységes szellemében a következő meg-
oldást terjesztem elő.

A mondat biztos formulázása mellett lehetetlen azt
hinni, hogy minden alapot nélkülözne. Másfelől tudomását
máshonnan, mint a görögből, nem vehette. Ezen praemis-
sumokból eddigi fejtegetéseimben bevált megmondások vezet-
hetők le. Ha oly részlet, a melyre e latin mondat vissza-
mehetett, ma nincs a görögben, az nem jelenti azt, hogy
nem is volt. Vonatkozhatik a görögnek oly részére, a mely a
másolásnál kimaradt. Ezen két lépésre minta a sildi praedium-
ról s a madoccai rév halászati jogáról szóló rész fejtegetése.²⁾
Sőt ezen utóbbi helynek a miénkhez szomszédsága közvetlen
bizonyosság is lehetne: az t. i. épen előtte áll a miénknek.
Mindenesetre támogató azonban az a körülmény, hogy az az
eschatocollumszerű zárórészlet, a mely a régi oklevélre reflec-
tálásokat tartalmazza — élén épen a szóban forgó mondatot —
az előtt az anathema előtt foglal helyet, a mely paraphrasisa
a görögnek; egyszóval görög eredetire visszamenő környezet-
ben áll. Egyébként számos példáját adtam a contextuson
eszközölt változtatásnak is, a protocollum megrövidítését is
láttuk már. E szerint föltevésém mellett, a latin földta rejtély
azon megoldása mellett, hogy az eredeti görög oklevélben volt
oly rész, a mely megokolta, miért volt görögül írva, továbbá,
hogy ezt a latin írója olvasta s lényegét fölvette, a hely azonban
az eredeti görög lemásolásakor kimaradt, — szóval ezen föl-

ténetileg megfelelnek a görög és latin közti egy századnyi időköznek;
továbbá, ha rámutatunk annak a lehetetlenségére, hogy miért koholná-
nak Kálmán alatt Szt. István idejébe vissza épen görög nyelvű oklevelet.

¹⁾ A magyarázat ez lehetne: a személyek elolvasva az eredeti
görög oklevelet kétségkívül megállapították, hogy az alapító Szt. István,
a görögnyelvűségén azonban megütköztek s önönmaguk, de aztán
ugyanazon dolgot bármikor is csodálók számára kisütötték, de csak úgy
maguktól, hogy az a monostor terve adójának a kedvéért íródott
görögül. Hyeszűnek azonban persze semmi ténybeli alapja nincs. Ennél
az a föltevés is természetesebb, hogy a másolók tényleg azt hitték,
hogy Szt. István kedvéért volt oklevélnek a nyelve görög.

²⁾ Főnt 87. sklk.

tevésém mellett, a mely szintén a protocollumon gondatlanul, a görög és latin¹⁾ kiegyenlítettlenül hagyásával eszközölt rövidítést állapít meg, belső érvek volnának fölvonulthatók.¹⁾

Ha e megoldás beválik, akkor ez az eddig rejtélyes hely végső eredményben szintén a görög átdolgozottságára valló egyik tanúnak minősíthető. Mint ilyen, kitünő, a görögön kívülről ajánlkozó bizonyíték arra, hogy a renovatio alkalmával az eredeti Szt. István-féle oklevelet s az új latint együttesen kezelték. Ha tekintetbe vesszük, ismétlem, hogy e részlet a madocsei joggal együtt az oly gyanus concordia-emlegetés előtt áll, akkor aligha lehet kétséges, hogy a concordia kihozására csakugyan sokkal inkább törekedtek, mint tényleg megvolt. Több, a két oklevél között minden igyekezet ellenére is fönmaradt kisimítatlan ellentét mutatja, hogy a veritas és concordia emlegetése valójában mesterkedés takarására szolgál. E mesterkedés azon látszat megőrzésére irányult, hogy az eredeti Szt. István-féle görög oklevelet változatlanul írták át, holott teljes egészében átdolgozva másoltatták a renovatiós latin élére. Naivságra vall, hogy e közben a görögbe egyenesen XII. századeleji birtokviszonyokat vetítettek előre, fölületességre viszont, hogy ugyanott olyan részleteket, a melyekre a latin mint XI. századelejiekre utal, kihagytak. A munka különben a latinban hasonlíthatatlanul jobban sikerült, mint a görögben.

Legegyszerűbb formába hozva: az M görög szövegének átdolgozottsága s az utána következő latinnal igen közeli, a megengedettnél közelebbi viszonya, ezek azon eredmények, a melyeket vizsgálataimban napfényre hoztam s igazolni törekedtem. Ezek alapján én a görög oklevél hitelét s értékét az eddigi fölfogással szemben abszolútról a relatívra tartom leszállítandónak.²⁾

¹⁾ Azt a helyet, a hol eredetije állhatott, csak sejtésszerűen lehet egyáltalán szóba hozni. Elül, a monostoralapítás elbeszélésénél, könnyen elképzelhető, hogy volt oly szakasz, a mely a monostor alapítása gondolatának a fölmerülését s az apáczagyjújtás módját olyanképen adhatta elő, hogy abból valamely személynek a szent király mellett nevezetes szerepe tűnhetett ki, oly szerepe, a mely az ajándékozási oklevél görög nyelvét vonta maga után. Itt elég a kérdést eddig vezetni, a további fejleményekre alább kerül sor.

²⁾ Mielőtt a két szövegből nyerhető indiciumoktól távoznám, szük-

3. Nyomok az oklevél külsején.

Az eddig szóba hozott részleteken kívül nincs jogunk egyetlen más hely érintettségi fokáról sem nyilatkozni: változatlan-e eredetijéhez képest, bővített vagy rövidített-e. Hogy oly mozzanatok, lényegileg legalább, mint Szt. István király s az ország czíme (πάσης Ούγγριας, τῆς Πανονιαίας ἀπάσης), valamint a király családi viszonyai (σύμβιος — τέκνα), az eredeti tökéletes másai, nem lehet kétségbe vonni.

Egyáltalán csak megközelítő azon kép, a melyet az átdol-

ságosnak tartom, hogy megemlékezzem a magyar nyelvtudomány érdekltségéről eredményemben. Tekintve, hogy a görögben és latinban 13—13 magyar helységnev fordul elő, hozzá 11 olyan, a mely mindkettőben megvan, e forum ítéletének jelentőségét kicsinyelni nem lehet. Hogy mily döntő lehet, azt már Engel éreztette volt Βασπρίμ-mel kapcsolatban s láttuk Hómannál (i. h. 132. l.) ugyanazon szó nál. Részemről mindenütt figyelemmel is voltam rá eddig is, itt, a végső leszámolásnál is appellálok reá. Hogy rövid s egyszerű legyenek: a szent király adományozta 9 helység nevével, azt hiszem, egyáltalán nem érinti eredményem a nyelvtudomány tanítását. Ahhoz, hogy a görög és latin alakok különbsége épen arányos az egy századi időközzel, sem elvenni, sem hozzátenni valóm nincs. Megjegyezni valóm legfőljebb az, hogy a Σαγάρβριον és Σάριον után bekövetkezett zavar szerintem az eredeti példánytól eltérés eredménye, s ha a görög új jegyzékében e szavak (a Σάριον kis hangsúlyi hibáján kívül) egyezően vannak írva, akkor ez nekem azt jelenti, hogy az M e részében a helységnevek jegyzéke ismét az eredeti példányból van másolva. A mennyiben e tényt felhasználhatom, azt azon állítással teszem, hogy szerintem a magyar helységnevek e viszonyai is a 6. s. közepétől a 8. közepéig terjedő részlet elleni kifogásaimat támogatják. A nyelvtudomány ítéletét én épen azon 3 szóra kívánom, a mely e részletben fordul elő: Σαγάρβριον, Πολωνίαιον és Παταρίον. A mennyire én látom, nem forog föl semmi akadály annak, hogy ezen alakokat 1109-ben létezőknek, illetve egy görög ember részéről minta nélkül, hallás után írhatóak föltegyük. Σαγάρβριον-t egyébként is ki kell rekeszteniük egyelőre Hóman kevés sikerű kísérlete s Melich resignált állásfoglalása után (vö. 31. l. 2. j.). Πολωνίαιον o-hangszínezete a görögben rendszeren betartott a-val szemben (vö. Hóman megj. 128. l.) föltétlenül közel áll a latin Polonicéhez. Ha 1055-ben még Fotudi létezik [Magy. Nyelv 6 (1910) 152. l.], akkor Παταρίον (~ Padd) -di képzőjével mindenesetre megállja helyét 1109-ben ép úgy, mint 1005—1015-ben, Πολωνίαιον szóigéi ου-ját Σαγάρβριον, mely előtte áll a szövegben, eléggé megmagyarázná.

gozás terjedelméről lehet alkotni. Eleve várni lehet, hogy betoldás és kihagyás egyenlő arányban történt, épen phraseologiai részletekben is, egészen a 14. sorig terjedő protocollaris és dispositiv részben. S tényleg, ha épen a 14. sortól az oklevélnek az M-en látható végéig terjedő hatalmas phraseológiájú rész érintetlenségét fontolóra veszi az ember s összehasonlítja különösen az első 4 sor szikár fukarságával, a mely az alapítás körüli lényeges tudnivalókat lehetetlenül szűkre szabva, egyenesen homályosan adja elő, de viszont másfelől meggondolja azt is, hogy a görög disponáló részében 14 sorával azért majdnem elérte a latin 16 sornyi terjedelmét: akkor körülbelül határozottan lehet arra következtetnie, hogy a két ellentétes eljárás szinte egyensúlyt tart egymással.

Csak egy egészen külsőleges mozzanat, maga az egész pergamen szemlélete ad támasztékot a kérdés további tisztázásához.

Noha a két oklevél sorrendjében a görög az első, t. i. ez van a felső részre írva, a főrész mégis a latin, a melyhez a görög nagyobb biztonság kedvéért csupán mellékelve van. Ez a külső kiállításon kifejezésre jut. Kettejük között a lap egész területe úgy oszlik meg, hogy a latin az egész mező alsó felét teljesen elfoglalja, a görög ellenben a felső félnek csak egy részét tölti ki: a latin 22, a görög csak $17\frac{1}{3}$ sor. Ám az így kimaradt 5—6 sornyi üres tér sincs szerep nélkül. Ez a pecsét helye. Fontolóra véve e két mozzanatot s kiegészítve azzal a további megfigyeléssel, hogy az oklevél kezelőinek a legkevesebb lelkiismeretfurdalást sem okozta, úgy látszik, az, hogy a transversalis pergamenszalag befűzésére szolgáló két függőleges hasítás egyikének a felső vége a 16., a másiké meg már a 15. görög sorba belenyúlik, úgyszintén az sem, hogy az a keresztformájú pontsor, a mely a pecsét benyomásakor használt vaseszköztől ered, függőlegesen a 15. sortól lefelé s vízszintesen közvetlenül a 17. alatt vonul: egy szóval, hogy a görög utolsó $3\frac{1}{3}$ sora már egészen az üres 5—6 sor sorsát osztja; mondom, mindezt átgondolva, igen közelfekvőnek látszik az a föltevés, hogy, mint az »ideo adnotavimus« is jelezte, 1109.-i renovatiókon a görög eljelentéktelenedése tényével állunk szemben, tehát ugyanazon tény embriójával, a mely a XIII. sz. végén az O létrejöttét elő-

segítette. Az 1109-i oklevél kiállításakor még gondoltak rá, hogy mellékeljék az eredeti görögöt, Kálmán király pecsétjét is ez alá függesztették, sőt (kétes értékű művelettel) hajtogatni is úgy hajtogatták, hogy ez a görög maradjon kívül, de ugyanakkor épen ezen külső mozzanatokban kifejezést adtak ugyan-ezen görög szöveg iránti nemtörődömségüknek.

Erre a tényre támaszkodva a legközelebbi föntiekhez azt lehet megjegyezni, hogy maguk e technikai mozzanatok is, a melyek között első a helynyerésre törekvés, igen plausibilissé teszik azt, hogy rövidítések történhettek, különösen phraseologiai részletekben elől, s eschatocollaris részletekben hátul.

De az egész gondolatmenet kiépítéséhez is értékes köveket szolgáltat ugyane megfigyelés. A monostor lakóiban élt a vágy, hogy 1109-i birtokuk complexusát szinte teljes egészében Szt. Istvántól eredőnek tüntethessék fel, úgyszintén, hogy a veszprémi püspök hatáskörétől egyszersmindenkorra függetlenek legyenek. Ez a kívánság azon főpap részéről, a kinek kezében nyugodott az ügy elintézése, nem találkozott különösebb ellenmondással. Így a fölmutatott eredeti oklevél átírásakor e több részre ideális javakat biztosító kívánságok teljesültek. Még pedig azon egyszerű meggondolás folytán, a mely 1109-ben egészen világos volt a kiállítók és nyerek előtt, hogy t. i. az új oklevél igazi főgerince, a melyet bármikor is vizsgálat tárgyává tesznek, mostantól fogva a latin lesz, a görög pedig csak egyszerű melléklet. Minél több lesz látható ebben abból, a mit a latin tartalmaz, azaz, minél inkább úgy látszik, hogy a *concordia veteris et novi* teljes, annál inkább kitűnik a *certitudo veritatis*. Részletes vizsgálatot aligha reméltek. A mennyiben azonban mégis bekövetkezhetők gondolták, az esetleg felöltő különösségek megrovását villámhárítókkal kívánták kivédni, a görögben és latinban egyformán, καὶ ἑτερα πλαίσιονα és licet . . . *apposita sunt quaedam in novo* kifejezéseikkel, a melyekben a birtoktöbbletekért remegés valami mély naivitással nyilatkozik meg. Ezek oltalma alatt gondtalanul, bizony helylyel-közzel eléggé fölületesen folyt a — mint kifejeztem magam — közös manipulatio a göröggel és latinnal, amannak ez utóbbi formájához szabása. A mi a *concordia* lényegét

alkotta, a birtok közlése, az a kiindító törekvéseknek megfelelően tágult, részletezett; a mi kevésbbé volt fontos hozzá, a protocollaris részek, azok, különösen legelül s leghátul, meg rövidültek vagy épen elmaradtak. Mindez, mondom, azon föltevésben, hogy a görög úgy is melléklet, a fő a latin szöveg.

Ezen vezető gondolat fölmerülése és érvényesülése folytán a veszprémvölgyi oklevél 1109.-i renovatíója fordulópontot képez maga ezen emlék, egyszersmind azonban általán a hazai és görög relatiók történetében. Az oklevél 1109 előtti és utáni viszonyai áttekintését épen ezért ezen utóbbiaknak háttérként vetítésével lehet adnom.

4. Az oklevél 1109-ben s tanúskodásai 1109 utánra és előttré.

Gyomlaytól tudjuk, hogy a görög szöveget az O másolója már nem értette, Hóman, sőt már a régiak közléseiből pedig azt, hogy a XIII. század végénél újabb korú másolatok teljesen el is hagyták azt.¹⁾ Ez a fejlődés egyenes folyománya az 1109.-i oklevél kiállítási módjának. Azon körülményben, hogy az eredetileg pusztán görög szövegű oklevelet latin szöveggel kísérték, illetve, a mint valóságban állott a viszony, a görögöt a latin szöveg mellékletévé súlyosztették, adva volt az előbbi jelentőségének teljes elhalványulása. Nem kellett egyéb, csak a görög-magyar összeköttetések lazulása nyomán illetékes helyeken a görögül értők fogyása s létrejött a lehetősége vagy az O-féle csalásnak vagy a görögről becsületes lemondásnak, — sajnos, az érdemetlenül valódinak tartott O

¹⁾ Szerdahelyi i. m. 42. sklk. s Hóman 133. és 169. sklk. Hóman ugyan az O görögje egyes pontjain, Gyomlay után indulva, szándékos-ságot sejt, én azonban ezt nem tartom egyáltalán meggyőzően bebizonyítottnak az általuk közölt adatokkal. Ha az O latinjába az esztergomi érsek in spiritualibus hatalma az M görögjének τὸ μητροπολιτικὸν τὸ μοναστήριον kifejezése alapján került volna be, akkor hinném, hogy az O másolója vagy leírója tudott *anypira* görögül, hogy szándékosan belejavítson vagy javíttasson valamit az új oklevélbe. Erre nézve azonban további discussiók számára nyitva még az út. Vö. fönt 91. l. kül. a jegyzeteket.

alapján létrejött későbbi, csak latin nyelvű másolatokban. Annyi mindenestre bizonyos, hogy a *veszprémvölgyi görög oklevelet teljes értéssel először és utoljára csak 1109-ben olvasták és másollák.*

E renovatiós oklevél görög szövegének különös jelentősége éppen ebben, a végzett munka ily kiváló minőségében áll s első, sajátlagos értéke *önönmagában*, XII. századeleji eredetében, azaz abban van, hogy ez időtájt hazánkban ilyen minőségű másolat létrejöhetett, hogy Kálmán király udvarában akadt ember, a ki görög oklevélnek ilyen kiállítására képes és alkalmas volt. Az eset nyilvánvalóan elszigetelt, magában álló érdekesség, semmi intézményes háttere sincs, nem is lehet. Mindössze az a kérdés, hogyan és honnan tett szert a király vagy Simon püspök ilyen munkát végezni tudó személyre. Minthogy Simon püspök vagy az udvar köréből sejtett más személy munkáját kizárandónak ítélttem volt, mint-hogy továbbá külső és belső indiciumok alapján az M görögjét született görög, még pedig írásban, kancelláriai gyakorlatban abszolút jártasságú, összes ismeretei alapján a déltáliai-szicíliai praxisban gyökerező görög ember művének bizonyítottam volt, legutóbb fölvetett kérdésem oda módosul: lehetséges-e, hogy déltáliai-szicíliai születésű görög ember megfordulhatott, akár élt is, Kálmán király udvarában. Egyszersmindenkorra nagy biztonság volt számomra ítéletem kiformalásában az az általános ismert tény, hogy *Kálmán családi összeköttetésben állott a szicíliai normann királyi házzal: első neje, Buzilla, Roger király leánya volt.* E tény alapján, a melyhez veendő a chronologia támogatása is, Kálmán neje t. i. 1097 óta tartózkodott Magyarországon s 1109-ben még élt, természetes, hogy a lehetőség megvolt.

A személy meghatározásáról, úgy hiszem, bátran lemondhatunk.¹⁾ E helyett ezen adalékban az általános tényre helyez-

¹⁾ Katona, *Historia critica* III. 53. sklk. bőségesen közölve Gaudredus Malaterra normann bencés krónikájának Kálmán és Buzilla nászát tárgyaló helyét, hozzáteszi (56. l.): »Ad consolationem reginae quosdam Italos in Hungaria remansisse; pronum est credere« s ilyenekül tekinti Oliverius és Ratoldus nevű casertai (apuliai) eredetű urakat. Én, a mennyiben közelebbi részletekért találgatásba bocsátkozhatom, termé-

hetjük a súlyt, *hazánknak a XII. sz. elején királyi udvara révén a szicíliai-déltáliai görögséggel ezen oklevél alapján bizonyítható viszonyára.* Ezzel oly szemponthoz jutottunk, a melyből az 1109.-i renovatiós oklevél kitünő görög munkája egy csapásra világosan áll előttünk. E minden mozzanatában a nyugati görögségből eredete jegyét magán hordozó mű kedvezőbben, mint Kálmán uralkodása idejében, el nem helyezhető, így e dolgozat fő eredménye, biztos történeti tények elé vetítve, a legsikeresebben megállja helyét. Most már nem lehet föltűnő, a mit külseje összes mozzanatairól, szerkezete, phrasisai és stilizálása apróságairól mondtam s egyáltalán nem föltűnő, hogy ily relatiók, ily ember meglétekor az átdolgozás gondolatával előhozakodtam.

Megállapításaim azonban ezen 1109.-i s az utáni időkre vonatkozó részleteken fölül bizonyos általánosabb értékű tételekhez is elvezetnek, a melyekkel a görög-magyar szellemi érintkezés történetében számolni kell. 1109 alapján kétségtelen, hogy *a XII. század elején a görög-magyar érintkezésnek volt egy nyugati vonala;* viszont bizonyos, hogy a memyiben *a XIII. sz. végén s után a görögül értés hazánkban jelentékenyen lesüllyedt, szinte kiveszett, az érintkezés akármelyik irányban is a minimumra redukálódott.*¹⁾

Minthogy a kutatásnak az a végső célja, hogy Szt. István eredeti okleveléhez s az annak létrejötté körüli viszonyokhoz eljusson, most már végezetül ezen reconstructiót kell megkísérelni. A feladat nem könnyű. Biztos eredmények csak az 1109.-i M-ről, a másolatról s annak viszonyairól adhatók. A kezdeteket illetőleg csak sejtés, tapogatózás a részünk.

szétesen inkább papi személy, semmint ezen vagy hozzájuk hasonló urak mellett döntenék.

¹⁾ Egy század múlva azonban az orthodox egyházaknak a konstantinápolyi patriarchái székkel való összeköttetései, ezekben a körökben legalább, a szoros viszonyt s ezzel a szellemi érintkezést újra helyreállítják kelet felé. Ámbár ezek nem magyar-görög érintkezések, mégis a hazai középgörög tanulmányokat közelről érintik: t. i. van egy oly kiváló standard emlékük, mint a régieknek a veszprémvölgyi donatio, egy 1391-ben kelt görög oklevél Antonios patriarchától, a melylyel a körtvélyesi monostort alapította (Miklosich-Müller, Acta et Diplomata. II. tom. post., 156—157. lk.).

A következők azon az M-ről nyilvánítható legkedvezőbb föltevésen alapúlnak, hogy tényleg létezett eredetinek az átdolgozása. Ha egy eredeti, XI. századi oklevélre megy vissza, az kétségkívül görög nyelvű volt maga is: ez az első s szinte minden, a mit visszafelé következtetve mondhatunk. Egy ily föltehető eredetinek a görögségét a következőképen vélem magyarázhatónak. Szt. István eredeti oklevele nem azért volt görögül írva, mert véletlenül csak görög formulákban járatos ember volt kéznél, hanem valami tényleges, a monostoralapítással szorosabban összefüggő ok, személyi tekintetek folytán, a melyekre a latin is czéloz. *Conditio sine qua non*, hogy értse az oklevelet az is, a ki kiállíttatja, az is, a kihez döntés végett kerülhet, de *mindenesetre, föltétlenül az, a ki kapja*. Oklevél, a melyet egyedül csak az ért, a ki fogalmazta s leírta, a kinek a bennfoglaltakhoz semmi köze, a ki másnap tovább állhatott, egyszerűen elképzelhetetlen.

Ez a »véletlenség«¹⁾ tudvalevőleg Karácsonyi János legutóbb hangoztatott és sok éleselméjűséggel vitatott nézete.²⁾ Karácsonyi nem habozott a végső következmények levonásától sem. Szerinte a monostor Gizella királyné alapítványa s lakói német apácák voltak.³⁾ Ezzel szemben én azt tartom, hogy elvben vissza kell térnünk arra a régi általános fölfogásra, a mely a görögnyelvűségnek mélyebb alapját sejtette. Mindenki Kará-

¹⁾ Szt. István király élete 59—60. lk. Erről már a 94. l. l. j. és a 95. l. is volt szó.

²⁾ U. o. 39—40. lk. Ez a nézet visszhangra talált *Békefi Remig*-nél, a ki A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban ez. művében (A Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei. III. 1. 3. Budapest, 1907) 58. l. s a *Csánki-szerkesztette Árpád és az Árpádok* ez. díszmű 285. l. ugyanily értelemben nyilatkozott. Az utóbbi hely ellen joggal tiltakozott Melich J. Századok 43 (1909) 331. l. A mennyire én látom, Karácsonyi befolyásoltatta magát *Ipolyi Arnold* azon nyilatkozataitól, a melyek Századok 1878, VIII. füz. 23. l. (Kisebb munkái IV. k. is) hangzottak el. Ipolyi is »Szt. István és Gizella« görög nőzárdajáról beszél, »a melyet ők már *Németországból* vehettek át«. Csakhogy míg Ipolyi a görög jelleget hiszi, K. ettől végleg megfosztja a monostort. *Lánczy Gyula*, A magyarság az Árpádok korában ez. m. (Olcso kiad. kiadás [1897]) 13—14. lk. ugyanilyenképen, csak még bizonytalanabbúl, nyilatkozik.

csonyi előtt, kivétel nélkül, sőt első könyvében¹⁾ ő maga is, azt tartotta, hogy a görög nyelvű donatióval ellátott monostor valóban görög nyelvű apáczákkal is volt benépesítve. Az ő új tétélei ezekhez képest tarthatatlanok.

Gizella királyné alapító voltát nem támogatja semmi érv. Az oklevél Szt. István nevében én-ez ő stilusa általában, a monostoralapítás summaris kifejezései (ποιούντα, διακοούντα, καταστάνοντα, ἀθροίσας) részletbevégoán, továbbá azon körülmény, hogy a királynéről mindössze is egy tipikus formulában, mellékesen, a lelkiüdvösségben részesülők között esik csak szó (ὁπὲρ τῆς ἐαῖς ψυχικῆς σωτηρίας ἅμα συμβίου καὶ τῶν τέχνων μου) épen e föltevés ellentéte mellett szól: a monostor alapítója senki más, mint Szt. István.

A mellett, hogy, ha a királyné mélyebben közreműködött a monostor létrejöttében, a királyné német eredete ugyanolyan nemzetségű apáczákat von maga után, sok szólna. Kérdés azonban, szükséges-e s lehet-e ehhez a gondolathoz folyamodni, mikor a királyné otthoni viszonyaitól eléggé el lehetett már szakadva 1005—1015 táján. A monostoralapítás ezen időben akkorra esik, a mikor már több gyermeke volt: így esik az a legkedvezőbb lehetőség, hogy az apáczákat az ő idejövetele alkalmával kíséretében jöttek magyar földre. Hogy ily késői időben az az »összegyűjtése« az apáczáknak, a mit a görög oklevél az alapítási munka legutolsó tényeként — sajnos, csak így pusztán, magában (ἀθροίσας) — említ, német földön történt volna, az a királyné minden esetleges közreműködése mellett sem szükségszerű föltevés. Azt, hogy Gizella volna az auctor monasterii, azon értelemben: auctor condendi monasterii, egyenesen kizárt lehetőségnek tünteti föl több körülmény. Először is: akkor nem oly mellékesen esnék szó róla; másodsor: akkor ő rá illenék az, hogy az ő kedvéért íródott görögül az oklevél (iuxta linguam auctoris monasterii graece scriptum); s végül bizonyára — épen ez utóbbi latin mondat negatívumát kifejtve — az is igaz, hogy akkor, ha a királynéről s német apáczáiról volna szó, mi sem állta volna útját annak, hogy az oklevél *latinul* legyen írva, iuxta linguam —

¹⁾ Szt. István kir. oklevelei és a Szilveszterbulla 28. l.

cognitam auctori monasterii, úgy, mint a hogy az általa készített kézi munkákon latin fölírások vannak.

Az a nehézség, hogy ezen állítólagos görög apácákat hogyan vezethették latin papok, még itt, föltevéseink világában sem létezhetik. Először is: semmi szükség reá egyáltalán, hogy görög apácák mellé latin papokat föltegyünk (eleinte t. i. talán lehetett mellettük görög nyelvű pap); másodsor: föltéve is, magánál Karácsonyinál föllehető rá a megoldás. Azt a tételt, mely szerint, az adománylevelet görögül írva, Szt. István alatt még mindig számítottak rá, hogy lesz elég görögül értő pap, a ki szükség esetén latinul vagy magyarul meg tudja magyarázni, csak meg kell fordítani: Szt. István alatt mindig kerülhetett pap, a ki közléseket tehetett az apácáknak görögül. Elvégre, ha föltételezhető olyan pap, a ki az 1109.-i másolatban alkalmazott vulgaris újgörögöt értette, akkor föltehető az is, hogy annak a beszélt görög köznyelv szóbeli alkalmazása, így az apácákkal érintkezés, nem nagyon esett nehezére. Ha pedig ilyen akadt hazánkban, akkor — föltéve mindig, hogy csakugyan latin papok vezették az apácákat — bizonyára ilyen ismeretekkel bírót alkalmaztak melléjük.

Egy pont azonban rendkívül termékeny Karácsonyi fejtegetéseiben, t. i. az, hogy kiemeli Gizella királyné belsőséges, meleg viszonyát a monostorhoz, mikor már ez virágzóban volt. Tény, hogy Gizella velük, a veszprémi apácákkal készíttette, sőt velük együtt dolgozva maga is készíttette az egyházi ruhákat. Úgy hiszem, Karácsonyi okfejtését épen ebből a legerősebbnek hitt pontból kiindulva lehet megdöntenünk s a végső lépéshez számunkra némi alapot nyernünk.

Semmi mélyebb oka, azt tartom, annak az aggodalmas kérdésnek: hogyan beszélt ezekkel az apácákkal Gizella s honnan van az, hogy kézimunkáikon *csak latin betűs* fölíratok vannak. Ahhoz, hogy a királyné velük dolgoztasson vagy — mi több — hogy ő is velük együtt dolgozzék, nem szükséges, hogy a királyné értse az apácák nyelvét.¹⁾ Ép úgy képzelhető, hogy

¹⁾ Egyébként Karácsonyi, a ki Ipolyi Arnold, Kisebb munkái IV. k. 29. sklk.-beli kifejezéseire hivatkozik, a hol Ipolyi a veszprémvölgyi monostorról szólóban jönnek látta a német császári udvar bizánczi dívatára utalni, akár a királyné görög ismereteire is következtethetett volna.

a legközelebbi környezetét alkotó apácák közül kerülhetett akárhány olyan, a ki értett a királyné ismerte nyelvek valamelyikén. Legrosszabb esetben pedig kéznél lehetett egy görög tudású pap, a milyenekre *mindig* lehetett számítani; ez, a hogy az apácák számára görögül, ép úgy végezhetett bármilyen nyelven tolmácsolást görögből bárki, így a királyné számára is. Ép oly kevéssé múlik a monostorlakók görögsége kézimunkáik latin fölratain. Egyszerűen föltehető az, hogy a fölrások tervezői nem voltak szükségképen ők, az apácák csak készen eléjük adott minták kidolgozói. Ez esetben latin betűk kivarrása semmi különös esoda. Külömben a megfelelő részletek készítői a latin betűk olvasásáig vihették is.

Bár elvetendőnek látom, mégis termékenyeknek mondom a legutóbbi gondolatokat, mert az a mag rejlik bennük, hogy ebben a veszprémi női monostorban, hazánkban az elsőben, Gizella királyné gyakori kedves tartózkodási helyén, *nyugati szellem* uralkodott. Az összes nehézségek, a melyek e ténynek az apácák görögségéhez contrastjából erednek, egy csapásra megszűnnek, ha bátorságot veszünk, az önként kínálkozó alapra helyezkedve, azt a lehetőséget újra fölvetni, hogy *a veszprémvölgyi monostor görög nyelvű apácái nyugatról valók voltak.* Újra, mondom, mert azt, hogy az apácák nyugatról, hozzá még egyenesen Dél-Itália-Sziciliából, az ókori Magna Graecia területéről valók voltak, azt már egyesek vallották az eddigi kutatók közül,¹⁾ megjegyzendő, hogy ezt a sort

¹⁾ Szerdahelyi i. m. 64. sklk. nagy buzgalommal hangoztatta kül. Szegedyvel szemben, a XVIII. §-ban (Cuius ordinis et nominis fuerint primae monasterii incolae et unde venerint). Pray i. h. 221–222. lk. csak *egyesek* véleményére hivatkozik, a kik szerint «colonia sanctimonialium ex Graecia accita» volna. — sajnos, nem eléggé világos, mit ért Graecián: Magna Graeciát-e vagy más görög földet, a keleti birodalmat. Ipolyi A. Kisebb munkái IV. k. 32. l. egy másik esettel kapcsolatban (a budamonostori építkezések mesterei nemzetségéről szóltában) színlén Graeciát emleget, Magna Graeciát értve alatta; — ezen esetben tehát délitálfiai összeköttetéseket constatál, a monostornál azonban e gondolatot nem engedte, úgy látszik, sose fölmerülni. Gizella görög passióit ő a német császári udvar dívatára viszi vissza, ennek forrása pedig Bizáncz (29. l.), sőt szerinte a koronázási palást is bizánczi jellegű mű.

sem zárja más, mint épen Karácsonyi maga.¹⁾ A fölhozható érveket föl is sorakoztatták mellette²⁾ s én részemről meggyőződéssel nyújtom, legutóbbi fejtegetéseim folytán is, az elsőséget ennek a föltevésnek, azzal a másikkal szemben, mely az apáczákat a keleti egyházból, egyenesen Bizáncból eredetteknek tartja.³⁾ Az egyháznak minden, persze még épen csak hogy létező egysége mellett is rendkívül meggondolandó, hogy vajjon vehetett-e István király országába missionarius munkásokat egyszerre nyugatról (férfi szerzeteseket) és keletről (apáczákat). Hazánk minden keletre nézése mellett is alig tehető föl, hogy a keleti görög egyház és politikai hatalom, egyáltalán az egész keleti kulturkör, épen azon időtájt, a mikor az uralkodótól erélyesen s nagy terjedelemben megindított térítés nyugatra állította be a magyar kulturfejlődés irányjelzőjét, ily érzékeny ponton érvényesült volna.

Különben, úgy látszik, kelleténél többet sejtettek e monostor és alapítási oklevele görögségéből. Eddig követett eljárásomhoz híven néhány, egészen egyszerű és természetes interpretációs lépéssel megpróbálom a kétségtelen nehézség lelohasztását, — ha nem is az egész problema megfejtését.

A veszprémi monostor apáczáiról beszélve mindenki *idegenekkel teljes* benépesítést értett, holott az *ἀθροῖσας πλῆθος μοναζουσῶν* csak annyit mond, hogy »összegyűjtve apáczáik seregét«. Még ha rövidített is ez a kifejezés valami bővebb eredetiből, még ha ott utalás történt volna az összegyűjtés helyére s a nők nemzetségére, még akkor is megma-

¹⁾ Szent István kir. okleveléi és a Szilveszterbulka 28. l.

²⁾ Ismételtlen utalok Ipolyi 109. l. 1. j. megbeszélt adalékára, valamint Karácsonyiéra a római és montecassinói összeköttetésekről.

³⁾ Szerdahelyi polemikája e nézet első vallója ellen irányul (talán Pray czólása is, mivel phrasisa ezére üt), t. i. Szegedy Jánosra. Ez »Andreas II. . . .« cz. id. könyvében (az F ív 4. lev. recto) nyilatkozott úgy, hogy a monostor lakói görög apáczáik voltak »ex orientis partibus accitas«. Ugyaníly szellemű Horváth István fejtegetése az id. Tud. gyűjt. 1834. II., 84—89. lk. Ő azon phantastikumra épít, hogy Szt. Imre jegyese a görög császár leánya volt s ennek a kedvéért állíttatta Szt. István e monostort, Balics L. id. m. I. 472., 475. és II. 397. lk. fejtegetésében szintén Görögországból eredetteknek tartja a monostor görög lakóit. Nyomán Hodinka A. i. m. 7. l. szintén.

rad azon köteles föltevés lehetősége, hogy *idegenekkel egyidejűleg magyar nőket is fölvettek* a monostorba. Minthogy azonban valóságban csak ez az egyszerű kifejezés áll előttünk, egyenesen kényszerítő az a gondolat, hogy nem is szükséges belőle semmivel sem többet kimagyarázni, mint a mennyit tényleg tartalmaz. Az apácák *serege* összegyűjtésének a helye valóban lehetett kizárólag hazánk, a nagy tömeget magyar nők alkothatták s idegen eredetű nem volt köztük több, illetve más, mint bizonyos törzs, a mely az intézmény szellemét, tradíciót idehozni s itt hazánk nőinek tovább adni volt hivatott. Számra is kicsi lehetett e törzs s eredete sem oly fontos, hogy az adományozó oklevélben külön megemlíttést érdemelt volna. A monostor nyilván magyarnak számított: a magyar királyné védnöksége alatt más nem is lehetett, annyival is kevésbbé, mivel jelentősége s célja egyenesen hazafias volt: az egyház ez intézményét kellett magyar földünkbe átplantálnia, magyar nőink iskolájává lennie.

Az első apátnő s a törzset alkotó apácák egyazon nemzetiségét azonban minden kétségen fölül állónak tartom. Hogy németek lettek volna, megvesztegető gondolat, de nem valószínű. Az oklevél nyelvéből szükségképen következik görög nemzetiségük, a *iuxta linguam auctoris monasterii graece scriptum* pedig oly kategorikus kijelentés, hogy nyomán ingadozásnak semmi helye: a monostor alapítása körül, úgy látszik, tényleg görög befolyások érvényesültek, ily eredetű személy hozhatta javaslatba egyáltalán a tervet s ily eredetű (tanító) nővéreket ajánlhatott. Amde, ha az oklevél görög nyelvűsége is ezen auctor iránti előzékenységnek tudandó be, akkor annak a monostorhoz való viszonya nem lehetett ideiglenes. Aligha bonyolódik súlyosan a kérdés, ha azt teszem föl, hogy ez az auctor monasterii nem átfutóan itt időző idegen személy, hanem az udvar, a király s a királyné környezetéhez tartozó valaki lehetett, még pedig nő. Ebből következetes lépés az a további állítás, hogy görög eredetű volt maga is, — s nagyon valószínű az is, hogy apáca. Ismerve az Ipolytól fönt közölt s Karácsonyitól is fölhasznált tényt, a görög intézményeknek német udvarokban elterjedtségét, föltehetnők, hogy egy, a Gizella királyné összeköttetései révén 1005—1015 tájt Német-

országban is megfordult s a magyar királyi udvarba került görög nő, maga is apáca, a keresett auctor monasterii. A női monostor alapításának a tervét nyújtva, a kivitel az egyébként is folyó térítés alapelvei értelmében történt. A javaslat s a királyné otthonabeli élmények és az utóbb említett alapelvek közrejátszhattak azon eredményhez, hogy a női monostori életnek első példaadói görög környezetből kerültek hazánkba, csakhogy a nyugati görögségből, a délitáliai-szicíliai monostorokból.¹⁾ Ha most már fölteszszük, hogy kíséretükben lehetett oly papi személy, a ki görög és latin nyelven egyformán értett s oklevélfogalmazásra úgy, a hogy képes volt, megkapjuk azon személyt is, a ki ezt az oklevelet a görög apátnő és apácák számára megírta. Ez a föltevés sem nem új, sem nem kápráztató, a pontosan aligha megállapítható igazsághoz azonban minden bizonynyal közelebb áll, mint a görög apácák s a velük közelebbi viszonyban álló auctor monasterii s oklevélfő kiküszöbölése elve alapján álló legfényesebb combinatio.

Az M nyelvi bizonyosságait természetesen itt eddig kikapcsoltam. Ha oly rendkívül súlyos indiciumok nem kényszerítették volna rá, hogy az 1109.-i M görög szövegét átdolgozottnak nyilvánítsam, összehordott anyagom tanúságai alapján készen lett volna az a tétel, hogy Szt. István eredeti adományo-

¹⁾ E gondolatmenet egyes elemei megvannak már Balicsnál. I. m. I. 457. és 475. lk. helyesen emeli ki azt, hogy a kolostor a nőnevelés célját volt hivatva szolgálni, u. o. 473. l. azt is, hogy anyakolostornak szánta Szent István, — abban azonban természetesen, hogy István neje közvetítésével meggyőződött a keleti műveltség előnyeiről (447. l.), már itt nem követhetem. (Ő neki ez a gondolat volt az átvezető ahhoz, hogy a monostor nőit keletről jötteknek mondhatta.) U. ezen 475. l.-on a javaslat ő is a főnöknőben látja, — a gondolat különben Szegedy óta kísért. Ha, mint én is hiszem, valóban szellemi kulturszükséglet kielégítésének az eredménye a monostor alapítása, csakhogy nem kelet, hanem nyugat, Itália felől, akkor azok a bizánczi kereskedelmi érdekek, a melyeket Fessler hangoztatott volt (Gesch. der Ungarn. I. 696. l. [u. o. I. 608. l. szerint Hullmann, Gesch. des byzantinischen Handels 79. l. alapján]) a monostoralapítás rugóinul, végképen ki kell hogy essenek a számítások közül, a konstantinápolyi és jeruzsálemi állítólagos zarándokházak tényeivel együtt.

zási oklevelét délitáliei-szicíliai gyakorlatban otthonos, görög ember írta. Mivel pedig kétségbe vonom, hogy az oklevél nyelve nyerői előtt ösmeretlen s írója valami távoli viszonyban lehetett volna a monostor törzslakóihoz, önként folyt volna a további következtetés, hogy a monostor első lakói szintén ugyanazon görög nyelv beszélői, azaz délitáliei-szicíliai eredetűek voltak.¹⁾ Állásfoglalásom után persze ez így nem lehetséges szóról-szóra, bizonyos korlátozással azonban fenntartható belőle sok minden. Bármennyire átdolgozás is t. i. a mi 1109.-i M-ünk görög szövege, annyira semmi esetre sem lesz átdolgozás, hogy valami magas irodalmi fogalmazvány egyszerű vulgaris paraphrasisa volna. A XI. sz.-i eredeti s a XII.-i másolat nyelvi jellege, azt hiszem, nem különbözött erősen egymástól. Ezzel, igaz, csupán azt érzük el, hogy az eredeti nyugati jellegét indirecte föltehetjük s következményeit a jelzett módon levonhatjuk, ez azonban egyelőre elég s még mindig több a non possumus kényelmes nézőpontjából eredő lemondásnál. A mellett nem hagy el a remény, hogy a »görög« egyháznak keresztyénségre térítésünk első phasisabeli szerepét s ebben a veszprémvölgyi monostor jelentőségét még világosabban is fogjuk egyszer látni.

*

A mily erősen érzem azt, hogy ezen kérdést s az egész problemacomplexust illetőleg nem itt hangzott el az utolsó szó s nem itt van föltéve az utolsó pont nemzedékek művére, ép oly határozottan tudom, hogy a magyar-görög vonatkozás egészét legalább mint kulturtörténeti háttért, s ebben a veszprémvölgyi oklevél 1109.-i fogalmazványát, az M-et illetőleg sikerült egy eddig alig méltányolt, sejteni is csak alig sejtett eredményt fölszínre hoznom. Ezen eredmény az, hogy a magyar-görög vonatkozásoknak irodalmunkban s a tudós kutatásban eddig különösen kiemelt »bizánczi«, mondjuk inkább »keleti« iránya mellett a XI. század elején (ez sok valószínűséggel állítható), a XII. század elején azonban

¹⁾ Vö. 72. l., a hol a problema már érintve volt.

minden bizonynyal volt egy, a nyugati, délitáliei-szicíliai görögségbe futó iránya is. Ha fontolóra vesszük azt, hogy a két időpont közé esik állami létünk symboluma, a magyar szent korona törzökének, VII. Dúkasz Mihály császár ajándékkoronájának hazánkba kerülése, a második datum után pedig a Komnénoszok, közelebbről Mánuel hatalmi politikája körébe vonatásunk, akkor látjuk, hogy megszakítatlan contactus nincs sem nyugat, sem kelet felé, de azonnal jelentkezett kapcsolat valamely irányban, a mint alkalom nyílt rá. Politikai vagy hadi tények, a melyek ephemer természetűek is lehettek, uralkodóházak közötti személyes, családi összeköttetések, hosszabb-rövidebb tartamúak, mind egyaránt olyan mozzanatok, a melyek közelebbi viszonyba hozták hazánkat a görögség valamelyik felével. Következményeiben jelentékenyebb s súlyosabb a keleti görögség hatása, emlékének, a magyar szent koronának fényéhez egyetlen más emléké sem fogható, de íme itt van, mint számunkra kulturérték közvetítője helyet kér a nyugati görögség is. Ugy látszik, vitathatjuk számára azt, hogy a női szerzetesek első képviselői kebeléből kerültek hozzánk a XI. század elején, mindenestre azonban azt, hogy veszprémvölgyi oklevelünk M példányát a XII. század elején egy, szintén belőle ideszakadt ember írta.

Az ár, a melyen az M ezt a magyar-görög vonatkozások történetében ezentúl megillető, új helyét nyerte, nem csekély. Ha, mint akartam, oly sikerülten bebonyolítottam róla, hogy görög szövege a Szent Istvántól kiadott eredetinek nem érintetlen, pontos, szóról-szóra hív másolata, hanem egy szinte teljes egészében átdolgozott mű, szicíliai-délitáliei kanczelláriai formulákban járatos görög anyanyelvű írónak a munkája a XII. század elejéről, a renovatio idejéből, a mely egyes helyein a renovatiós latinra támaszkodik; akkor ezzel érzékeny csorba esett absolut hitelén. A mit azonban ez az annyit csodált kincs egyébként is homályosan érzett értékéből veszített, ugyanannyit, ha nem többet, nyert azon, hogy nyelvi alkata teljes bizonyossággal, külső viszonyai pedig, egészen eredetijéig visszamenően, eléggé világosan tisztázódtak.